

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

Klische' pris

INNEHÅLL

UPPSATS

- Docent *Ilmar Talve*, Åbo: Till linrötningens historia 33
Einige Beiträge zur Geschichte der Flachsröste 46

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Professor *Sven Dahl*, Göteborg: Moderna ortnamns spridning 47
The diffusion of modern place-names 48
Folklivsforskningens meritvärde för skoltjänst 51

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Assistenten fil. kand. *Torkel Eriksson*, Lund: Vandrande sägner 53

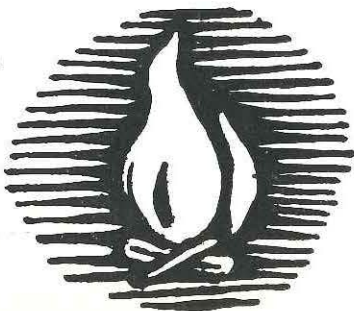
- Sigurd Erixon: Svenska byar utan systematisk reglering. Anmäld av professor *Sven Dahl*, Göteborg 58

- Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. Anmäld av förste intendenten fil. lic. *Mats Rehnberg*, Stockholm 60

- Andreas Ropeid: Skav. Ein studie i eldre tids för-problem. Anmäld av dr *Mátias Szabó*, Lund 61

- Hans Hansson: Med tunnelbanan till medeltiden. Anmäld av intendenten fil. dr *Harald Wideen*, Göteborg 63

- S. A. Hallbäck: Medeltida dopfuntar på Dal. Anmäld av *Harald Wideen* 64

RIG · ÅRGÅNG 44 · HÄFTE

2

1961

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Till linrötningens historia

Av Ilmar Talve

I linberedningens komplicerade arbetsprocess bildar linets rötning en viktig del. De mest kända metoderna, rötning på marken (här kallad markrötning) och rötning i vatten, har båda varit i användning i Sverige. Skillnader i deras utbredning har beaktats tidigare och Ragnar Jirlow har i sin doktorsavhandling år 1926 sammanfattat frågan sålunda: "Südschweden scheint nur die tauröste zu kennen. Eine ausnahme bildet Gotland, wo man beides findet. Nordschweden dagegen ist ein ausgeprägtes wasserröstegebiet. Wo die grenze zwischen den beiden methoden geht, lässt sich nicht so genau sagen."¹

Mellersta Sverige tillhör numera enligt Jirlows utredning markrötningens område, men här och där i Dalarna (Säfsnäs, Norrbärke, Enviken, Gagnef, Mora, Rättvik), i Västmanland (Ljusnarsberg, Hällefors, Romfartuna) och i Värmland (Gåsborn) förekommer också vattenrötning.²

¹ R. Jirlow, Zur Terminologie der Flachsbereitung in den germanischen Sprachen. Göteborgs Kungl. Vet. o. Vitterh. Samh. Handl. Fjärde följden, bd. 30, nr 5. Göteborg 1926, s. 38 ff. Jfr också Jirlow, Om linberedning och linspinning hos svensk allmoge. Fataburen 1924, s. 144.

² Jirlow, Zur Terminologie, s. 42.

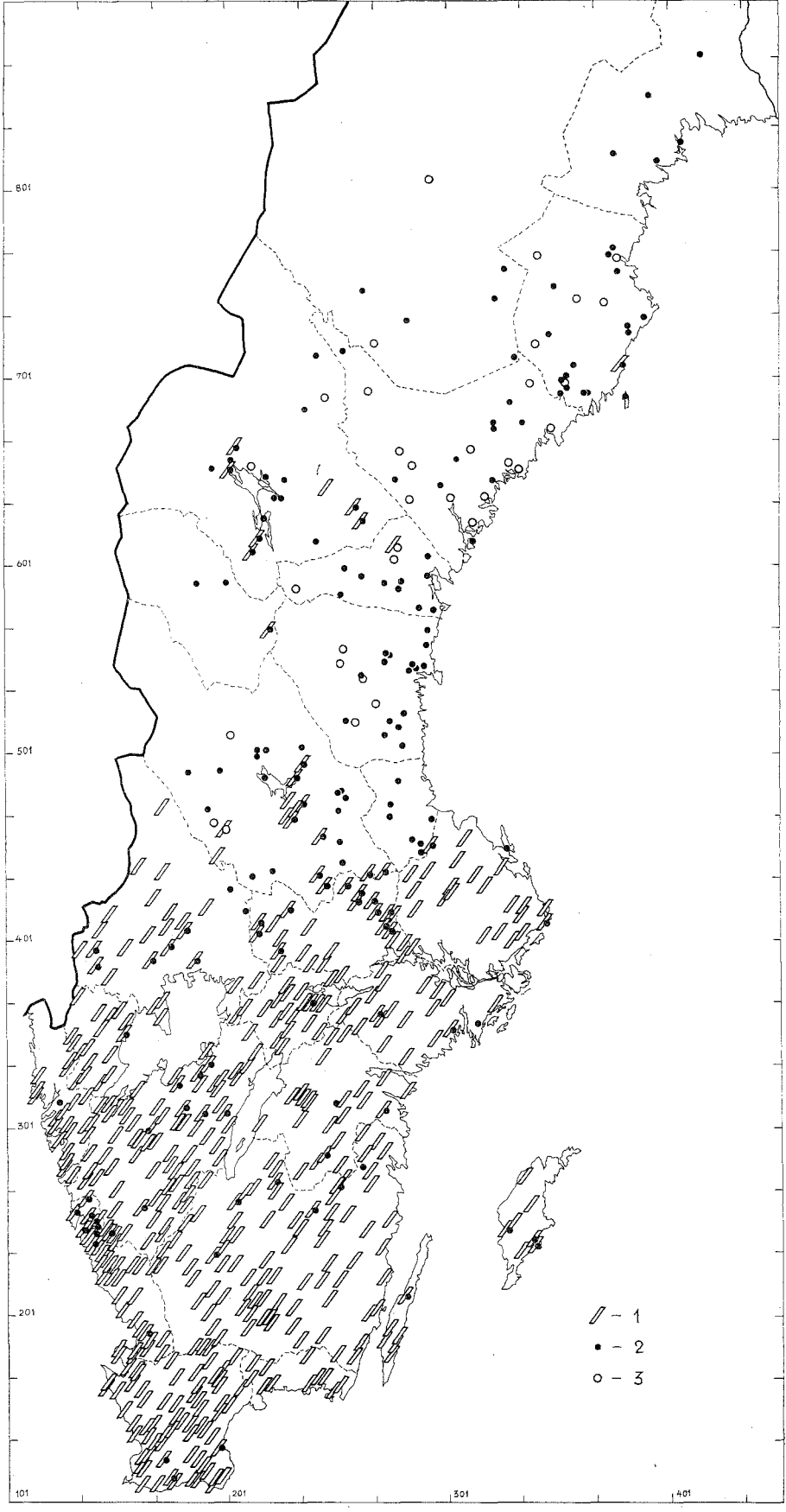
Senare har frågan om de båda rötningensmetoderna berörts av A. Sandklef i hans undersökning om linberedningen i Halland³ och senast i T. I. Kaukonens doktorsavhandling om lin- och hampberedning i Finland.⁴ Någon närmare kartläggning av de båda rötningensmetoderna, som Jirlow efterlyste, har dock hittills icke företagits. Sedan Jirlows förtjänstfulla undersökning har en mängd nytt material insamlats, vilket möjliggör att frågan kan tagas upp på nytt. Detta motiveras ytterligare genom Kaukonens undersökning, där den s. k. linstegens el. klämmans användning vid vattenrötning beröres. Denna metod har enligt Kaukonen blivit införd till Finland från Sverige, närmast från Norrland.⁵ Något försök att kartlägga klämmans förekomst i Sverige har dock ej företagits. Undertecknad, som för en annan undersökning genomgått så

³ A. Andersson (Sandklef), Linkultur i Halland. Göteborgs Kungl. Vet. o. Vitterh. Samh. Handl. Fjärde följden, bd. 33, nr 2, Göteborg 1928, s. 19 f., 116 f.; jfr Sandklef, Lin och linne. Stockholm 1945, s. 7—8.

⁴ T. I. Kaukonen, Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa. Kansatieteellinen arkisto VII. Helsinki 1946, s. 92 f.

⁵ Kaukonen, a.a., s. 94, 100—101.

streck 62:-

gott som alla i de svenska folklivsarkiven⁶ befintliga skildringar om linberedning, har härvid också excerperat uppgifterna om linrötningens metoder. Här nedan skall de båda metodernas utbredning och linklämmans förekomst närmare följas. Vidare har ett försök gjorts att konstatera vattenrötningens utbredning med hjälp av ortnamnen. Frågan om de båda rötningens metodernas ursprung och ålder kan i detta sammanhang icke upptagas. Några sammanfattande anmärkningar i slutet är avsedda att komplettera framställningen med vissa belägg, vilka framkommit under den senare tiden.

Utbredningen av linets mark- och vattenrötning

Vid markrötning breddes linstråna ut på en åker (stubbåker) eller vall (klövervall osv.) i tunna rader och linet fick ligga en längre tid, beroende på väderleken och tillgången på regn, vanligen 3—4 veckor. Södra och mellersta Sverige upp till Värmland, Västmanland och Uppland hör till markrötningens område, men nästan från varje landskap föreligger även sporadiska uppgifter om vattenrötningen, fig. 1. Dessa belägg är därför av intresse och skall här nedan närmare omtalas.

⁶ Följande 8 arkivsamlingar har använts: Landsmålsarkivet i Uppsala (ULMA); Nordiska museet: Etnologiska undersökningen (EU); Institutet för folklivsforskning, svar på Atlasfrågelistor (IFF); Folklivsarkivet, Lund (LUFÄ); Landsmålsarkivet i Lund (LLMA); Västsvenska Folkminnesarkivet i Göteborg (VFMA); Göteborgs Musei arkiv (GMA) och Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Universitet (IODF).

1. *Linrötningens metoder i Sverige 1850—1900*: 1 = markrötning, 2 = vattenrötning, 3 = vattenrötning med linklämma eller steg.

Från Skåne omnämnes vattenrötning endast i ett fåtal uppteckningar. I Lyngby (Bara hd) har markrötningen varit den vanligaste, men man har också kunnat sänka linet i vattnet, om man hade bråttom (IFF 27228, LLMA 1582). I en uppteckning från Skurups och Svenstorps snr (Vemmenhögs hd) omnämnes båda metoderna (LLMA 3984). Den vanligaste har varit markrötning, *att bre hör*, men vattenrötning, *att sänkja hör*, har också förekommit. Man använde någon torvgrav, hål eller grop och år efter år samma plats. En liknande uppteckning om de båda metoderna föreligger också från Vitaby (Albo hd, IFF 14793) och en annan från Viby (Villands hd, LLMA 516).⁸ I Blekinge har däremot endast markrötning, *att brea toet*, förekommit.⁹

Rötningens metoder i Halland har belysts av Sandklef år 1928.³ Vattenrötning synes här i huvudsak ha förekommit i landskapets nordligaste socknar i Fjärehd, men även i Viske hd.¹⁰ Från södra Halland föreligger endast ett par uppgifter.¹¹ Lingrav med stillastående vatten kallas i norra Halland allmänt för *hö(r)-söcka* och linet för *söckehör*.

I Bohuslän har linet allmänt rötats på marken, endast från Högås (Lane

⁷ Jfr Jirlow, Zur Terminologie, s. 40 och Kautonen, a.a., s. 92.

⁸ Ytterligare två uppteckningar från Skåne omnämner vattenrötningen men synes tveklaktiga: Harjagers hd, Saxtorps sn, IFF 28582 och S. Åsbo hd, Ausås sn, IFF 27056.

⁹ S. Ö. Swahn, Linodlingen i folkminnet. Blekingebygder 1929, s. 70 *brea toet*.

¹⁰ Jfr Sandklefs uppt. EU 1000 och dens., Lin-kultur, s. 19—20.

¹¹ T. ex. Höks hd, Veinge sn (Sandklef, a.a., s. 19) och Årstads hd och sn (IFF 27690), där man i början av 1900-talet gjorde försök med vattenrötning i bäckar och i mangelgravar men återgick till den gamla metoden.

hd, IFF 27213) omtalas, att linet rötades i en sjö.¹² Även i D a l s l a n d har markrötning varit allmän. I några socknar har vattenrötning förekommit mera sällan eller i enstaka fall.¹³ Från andra håll uppges att metoden har använts under åren 1850—1860 (Tössbo hd, Ånimskog, IFF 16318:4).

I V ä s t e r g ö t l a n d dominerar markrötningen helt och hållet. Från olika håll, särskilt från landskapets norra del, föreligger uppgifter om vattenrötning. Men denna metod har också använts i södra delen av landskapet. I Istorps sn (Marks hd), på gränsen till norra Halland har vattenrötningen förekommit och gropen kallades för *söckehula* (GMA 1476).¹⁴ I Roasjö sn (Kinds hd) har vattenrötning enligt uppgifter (IFF 14182:4) blivit så allmän att endast äldre personer kan berätta om markrötning. Från landskapets mellersta och norra del föreligger uppgifter om vattenrötning från Laske¹⁵, Vartofta¹⁶, Kinne¹⁷, N.

Vadsbo¹⁸, Kinnefjärdings¹⁹ och Valle²⁰ härad.

Från S m å l a n d finns uppgifter om vattenrötning huvudsakligen från landskapets norra del, i mindre antal från andra härad.²¹ På Ö l a n d har vattenrötning enligt uppgift förekommit endast i Köpings sn (Slättbo hd, IFF 27085), där man använde en fördjupad del av en bäck men även ett stort vattenfyllt träkar.

Att de båda rötning metoderna förekom på G o t l a n d omnämndes av Jirlow, se ovan. Om vattenrötningen finns dock endast uppgifter från Klinte, Lau och Närs sn i Södra härad. I Klinte (IFF 28610) säges den vara en senare metod. I Lau (ULMA 949) kallas rötningssätten för *läinrånar*, och i När (ULMA 13402, 19446) lades linet i sjövatten i en s. k. *holmrännu*, en ränna där sjövatten gick upp.²²

Även från det markrötande Ö s t e r g ö t l a n d s östra del föreligger några uppgifter om vattenrötning. I Kisa sn (Kinda hd, IFF 14065:3) har metoden kommit i bruk först på 1900-talet. I Ringarum (Hammarkinds hd, IFF

¹² S. k. vinterrötning på snön som annars förekommer i Norrland (jfr Kaukonen, a. a., s. 102 f.) omtalas i en uppteckning från Inlands S. hd (VFMA 1265, Torsby, Lycke och Harstad), där linet breddes ut på snön och rötades i marssol. Från Torsby sn föreligger också en osäker uppgift (IFF 27861) om vattenrötning av linet i dammar under regnfattiga höstar. Jfr om vattenrötningen allmänt i Bohuslän GMA 2133 av agronom E. Adalberth.

¹³ Valbo hd, Högsäter sn EU 2516, s. 608—609 = VFMA 2193; Sundals hd, Frändefors sn VFMA 1561, 1767. Dessa uppgifter har ej kartlagts.

¹⁴ Från Karl Gustafs sn i samma hd meddelas (IFF 28018) att endast "en torpare i Olleredsbro har haft hören i en mossagrav med vatten i".

¹⁵ Österbitterna sn ULMA 8708, s. 5 *vassrötning* i *vasshula* el. *höragrava*.

¹⁶ Korsberga sn ULMA 7855, s. 4 Linet bands och sänktes i *stellavatten*. En annan uppteckning (EU 2916) omtalar endast jordrötning och att man också lade linet på snön.

¹⁷ Lugnås sn IFF 27899.

¹⁸ Ullervads sn IFF 27409. Under torra höstar hände det att linet vattenrötades.

¹⁹ Husaby sn IFF 27464.

²⁰ Stenums sn IFF 30182. Endast ibland doppades linet i sjön.

²¹ Östbo hd, Värnamo sn EU 10973; Östra hd, Kråkshults sn ULMA 9633 *sjöröta* mindre vanlig än *vallröta*; S. Vedbo hd, Flisby sn IFF 27296; Sevede hd, S. Vi sn IFF 27330; Västra hd, Ödestugu sn IFF 27353; S. Tjust hd, Odensvi sn IFF 13894:4 endast på 1860-talet. Som ytterst sällan förekommande omtalas vattenrötning också från Kinnevalds hd, Tävelsås sn ULMA 16073 och Kalvsviks sn IFF 27118. Försök med vattenrötning i sjön Hinden på 1880-talet har gjorts i Östbo hd, Fryele sn IFF 27025.

²² Jfr Gotländsk ordbok, red. av H. Gustavson, I. Uppsala 1918—1940, s. 535.

27110) har även vattenrötning använts vid sidan av den vanligare markrötningen. I Vårdberg (Bankekinds hd, EU 21709) vattenrötades både linet och hampan.²³

Från Södermanland omtalas vattenrötning i enstaka fall och som en senare metod. I Trosa lfs (Hölebo hd, IFF 27556) har den använts först i slutet av 1800-talet. Till Ösmo (Sotholms hd, EU 4503) kom vattenrötningen omkr. 1899—1900, och i Björkvik (Jönåkers hd, IFF 28517) har den använts endast någon enstaka gång.²⁴ Förhållandena i Närke har varit liknande. Markrötningen är allmän, vattenrötning omtalas endast från Sköllersta (sn och hd, IFF 13738).

Även Uppland tillhör helt markrötningens område och uppgifter om vattenrötning finns endast från Roslagskusten och området nära gränsen till det vattenrötande Gästrikland. På Rådmansö har markrötningen varit vanligast men även vattenrötning förekom (ULMA 13929). Från Gräsö omtalas däremot vattenrötning som den enda metoden (ULMA 303:170a). På andra håll vid kusten, t. ex. i Björkö-Arholma (ULMA 21126), har endast från Norrland inflyttade personer (lotsar) vattenrötat sitt lin. I norra Uppland i Söderfors (Örbyhus hd, EU 23437) har båda metoderna varit i användning. Från andra håll i landskapet föreligger endast sporadiska och obestämda uppgifter.²⁵

²³ En oklar uppgift också från Aska hd, Varvs sn IFF 27753.

²⁴ I Oppunda hd, Floda sn (ULMA 10923, IFF 16065:2) har vattenrötning förekommit endast när lin rötades i större mängder, t. ex. vid linberedningsanstalter.

²⁵ Norunda hd, Björklinge sn EU 21638 hampan vattenrötades; Långhundra hd, Närtuna sn IFF 27099 vattenrötning i undantagsfall; Torstuna hd, Vittinge sn IFF 29265 obestämd uppgift om vattenrötning längre tillbaka i tiden.

2. Markrötning på 1920-talet i Gesäter sn, Vedbo hd, Dalsland. Nordiska museets bildarkiv.

Västmanland tillhör gränsoområdet mellan mark- och vattenrötning och förhållandena här är därför av intresse. Södra Västmanland synes i allmänhet ha markrötat, medan vattenrötning har förekommit i nordväst och i nordost vid sidan av markrötningen. Särskilt intressant är läget i det nordöstra hörnet av landskapet, där vattenrötningens utbredning bildar en kil från Bergslagen i norr i riktning söderut mot Västerås. Vattenrötningen har dock ej varit i användning i landskapets sydöstra hörn, och de sydligaste uppgifterna är från Norrbo hd.²⁶ Ytterligare

²⁶ Fläckebo sn ULMA 8104; Haraker sn EU 39423; Romfartuna sn IFF 28263, jfr Jirlow, Zur Terminologie, s. 42 not 8; A. Thorfors, Ord och uttryck rörande jordbruket i Romfartuna sn. Svenska landsmål 1930 (B 16), s. 32; Skultuna sn EU 39919, jfr S. Erixon, Skultuna bruks historia II. Stockholm 1935, s. 488.

några socknar i Vagnsbro²⁷, Övertjurbo²⁸ och Norbergs hdr och i G:la Norbergs bergslag²⁹ tillhör samma område. I de västra delarna av landskapet har vattenrötning förekommit i Hällefors³⁰, i Grythyttan (IFF 28368) och i Ljusnarsberg (ULMA 966:9), medan Hjulsjö, som ligger mellan dessa socknar, endast känner till markrötning (ULMA 966:6, 17863). Vattenrötning uppges ha förekommit också längre söderut i Nora sn.³¹

V ä r m l a n d tillhör enl. Jirlow markrötningens område och vattenrötning omnämner han endast från Gåsborns socken.³² Denna metod är också känd i grannsocknen Råmen (IFF 27425), medan talrikare uppgifter om vattenrötning föreligger från några socknar i mellersta och västra delarna av landskapet. I Kils hd har metoden varit i användning i Ö. Ullerud (IFF 27161) och i Frykerud (IFF 27920), där den senast användes år 1918.³³ Vidare omtalas vattenrötning från Alster i Väse hd (EU 21211) och från västra Värmland i Värmskog (Gillbergs hd, ULMA 7155), Karlanda (IFF 27370) samt Silbodal (Nordmarks hd, ULMA 18663). På Värmlandsnäs har markröt-

ningen varit allmän och endast på herrgårdar i Ölseruds sn (VFMA 5385) uppges vattenrötning ha praktiserats. I norra delen av landskapet fr. o. m. Jössehd och norrut, i finnbygderna och i Klarälvsdalen var markrötningen den enda metoden.³⁴

I Dalarna och Gästrikland kommer man in på vattenrötningens egentliga område. Från Dalarnas-Gästriklands sydgräns upp till Norrbotten och södra Lappland har man ett enhetligt område, där endast sporadiska uppgifter om markrötning väcker intresse, liksom den vid vattenrötningen använda linstegen el. klämman.

Vad beträffar markrötningen så synes den i D a l a r n a, utom de sporadiska uppgifter som finns från västra och södra delarna av landskapet³⁵, framförallt koncentrera sig till Siljans östra kustsocknar.³⁶ I Ovansiljan har däremot endast vattenrötning förekommit (Sollerön³⁷, Mora, Orsa, Ore, Våmhus, Älvdalen³⁸, Venjan, Malung, Lima), fig 3. Liknande

³⁴ Jfr A. Ernvik, Glaskogen. Uppsala 1951, s. 269—270; Dalby sn EU 9116, ULMA 19999.

³⁵ Tyngsjö sn (egna uppt. 1953); Äppelbo sn ULMA 8935, båda metoder; Grytnäs sn IFF 27950 mest vattenrötning, stundom markrötning; Söderbärke sn ULMA 294:1, EU 913; By sn EU 35677; Norrbärke sn ULMA 948, IFF 27313 markrötning i undantagsfall; ULMA 966:1 ibland i sjön i *linsänke*.

³⁶ Siljansnäs sn ULMA 10201; Rättviks sn ULMA 950, Djura sn ULMA 191:1, EU 39026; Boda sn EU 16024, ULMA 6791, 17739, s. 333, 436; Leksands sn EU 38091; Åls sn ULMA 9614. Jfr också W. Dalgård, Om linets odling och bedredning. Fataburen 1916, s. 16 vattenrötning mycket sällan.

³⁷ Vattenrötning endast i undantagsfall, EU 19779.

³⁸ Hampa rötades i sjöar eller i särskilda i myrmarken grävda gropar, s.k. *hampbrunnar*, EU 24066.

²⁷ Västerfärnebo sn IFF 27241.

²⁸ Kila sn IFF 27260. Från Kumla sn (ULMA 8960) omtalas vattenrötning som en under slutet av 1800-talet inflyttad familj hade infört.

²⁹ Karbennings sn IFF 27388; Västervåla sn ULMA 11898; Norbergs sn IFF 27541.

³⁰ *Lindränke* EU 7129, ULMA 966:7, 2983:13. Jirlow, Zur Terminologie, s. 42 not 8 omtalar Ljusnarsberg och Hällefors.

³¹ N. E. Olsson, Om linsädd, linberedning, spånad och vävning i Nora sn i Fjärdhundra under 1800-talet. Västmanlands fornminnesförenings årskrift XVIII, 1930, s. 57—58.

³² Jirlow, a.a., s. 42, not 9.

³³ Det omtalas att linet varit fastsatt mellan två stänger, vilket tyder på att vattenrötningen här har skett enligt förebilder från Dalarna eller Norrland, se nedan.

3. Linet lägges i vatten för rötning. "Läigrop" i Siljan vid Sollerön. Foto Ingalill Granlund 1937. Nordiska museets bildarkiv.

har förhållandena varit i Bergslagen³⁹ utom i det sydöstra hörnet mot Västmanland (Söderbärke, Norrbärke, Grytnäs, By), där båda metoderna har använts.

Från Gästrikland, Hälsingland och Ångermanland föreligger inga uppgifter om markrötning. I Medelpad har vattenrötning varit helt allmän, endast på senare tid har linet på vissa håll också rötats på marken (Indals-Liden sn, EU 17946). I arkiven finns endast ett litet antal belägg från Härjedalen, men åtminstone i Älvros har båda metoderna varit i användning (ULMA 755:53, s. 46). Mycket sporadiska är uppgifterna om markrötning också från Jämtland. I vissa socknar har endast hampan markrötats, medan linet lades i vattnet.⁴⁰ I Mattmar (IFF 29329) uppges

³⁹ St. Skedvi, Sundborns, Hedemora, Svärdsjö (jfr K. Linge, Svärdsjö socken. Stockholm 1929, s. 131), Envikens, St. Tuna (markrötning endast på senare tid, IFF 27126), och möjligen också i Vika och Silvbergs snr (endast ordet *linsänke*, ULMA 5734).

⁴⁰ Stuguns sn EU 21743, Rödöns sn IFF 13163, EU 29347, 34233; Åsarne sn IFF 79260.

markrötningen vara närmast en nödfallsutväg, medan man från Hällesjö meddelar (IFF 27105), att de som bodde vid sjöar rötade i vattnet, de andra på marken. I Offerdal har också markrötningen en benämning som synes ha övertagits från vattenrötningen, *vällvattne linet* (ULMA 1300). Slutligen föreligger en uppgift om markrötning också från Västerbottens kusttrakter, från Bygdeå sn (IFF 27396), där metoden uppges ha varit mera sällsynt.

Linklämma eller stega

Kaukonen berör den i samband med linets vattenrötning förekommande metoden att i stället för att sänka lösa linkärvar i vattnet, resp. på ett för detta ändamål färdigställt sänkningsställe, sätta kärvarna mellan stänger, vilka fastbundos. Enligt Kaukonen (a. a., s. 100—101) förekommer metoden i Sverige i Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Västerbotten. Den har dock en större utbredning och kan beläggas också i Dalarna,

Jämtland och Lappland. Från Dalarna föreligger uppgifter därom från västra delen av landskapet, Äppelbo (ULMA 8932, 8935) och Järna (ULMA 7924) snr, medan den norrut i Malung (ULMA 10341) och Lima (ULMA 8921) är okänd. Linklämma är känd också i Älvdalen (EU 29577). Det av stänger byggda redskapet kallas i Järna för *linkrammel*.

Från Hälsingland⁴¹ är linets vattensänkning i *klamm*, *klammar* känd från Alfta (ULMA 2564:2), Arbrå (ULMA 8084) och Färila (ULMA 951:1). I Järvsö (ULMA 18712) och i Ljusdal (ULMA 3721) kallades den för *linstege*, fig. 4.

Från Medelpad är uppgifterna ej så talrika. I Indals-Liden (EU 17946) kallas redskapet för *linsaksn* (linsax). Även i Haverö användes stänger (EU 858), medan man i Ljustorp (EU 42820) i stället använde den mera primitiva metoden att binda om linfittjorna med en svege innan de sänktes i vatten.

I Ångermanland är redskapet känt under flera benämningar. *Linstege* förekommer i Arnäs (ULMA 9006), Granninge (EU 4165) och Torsåker (EU 29685), medan den i Bodum (IFF 15159:4), Resele (ULMA 141:3), Anundsjö (ULMA 1588:2), Nora (ULMA 1056:3) och Vibygerå (ULMA 10766) kallas för *linkläva*. Redskapet är ytterligare känt från Ådals-Liden (IFF 28168), Nordmaling (EU 22480) och Bjurholm (ULMA 9887, *linbrötn*).

I Jämtland har linet på motsvarande sätt vattenrötats (*i klammer*)⁴² endast i

Ströms (IFF 27534) och Näskotts (EU 3814) snr. Större utbredning har metoden i Västerbotten.⁴³ Den är känd från Degerfors (IFF 27282), Skellefteå (ULMA 11663, EU 22480), där den kallas för *klammer*, Norsjö (ULMA 12069, EU 22481), Burträsk (EU 24007, 39033, ULMA 1328:1) och Vännäs (ULMA 8187).

Slutligen känner man linstege också från Lappland, från Sorsele (ULMA 5802) och Dorotea (IFF 27131, Bergvattnet).

Orsaken till att man använde linstege har varit att linet då ej sjönk alltför djupt i vattnet och i bottendyn, och att både linets sänkning och upptagning var lättare att genomföra. Linkärvarna i en *linbrötn* (Ån, Bjurholm, ULMA 9887) skulle stå fritt i vattnet. Stegen hölls fast av de i botten inslagna störrarna, men den kunde också tryckas ner och skjutas under en träflotte (*linbroa*, Arnäs ULMA 9006) som flöt på vattnet och som var förankrad vid land med störrar el. stänger.

På en linstege lades kärvarna i en viss ordning, fig. 4. "Topp- och rotända skulle läggas varannan gång om vartannat, tätt bredvid varandra och flera varv på varandra. Det gick bra, ty linet var bundet i kärvar." (Ån, Bjurholm IFF 27418).

En enklare, mera provisorisk metod synes ha varit att vid linets sänkning bunta ihop linkärvarna medelst en svege (Me, Ljustorp EU 42820; Norsjö ULMA 12069). Såsom Kaukonen visat (a. a., s. 100, 101, 231) kallas linstege i Österbotten *kluva*, *lava* och är inlänat från Sverige. Närmast skulle i detta fall Ånger-

⁴¹ Jfr också A. Viksten, Linet. Hälsingland, Uppsala 1944, s. 238.

⁴² Jfr J. Ihre, Svenskt Dialect-Lexicon. Uppsala 1766, s. 91 *En klammer* 'hwaruti lin och hampa redas'.

⁴³ Jfr R. Jirlow, Linets och hampans beredning och spinning i Västerbottens län. Västerbotten 1932, s. 87—88.

4. Linstege lastas. Ljusdals sn, Helsingland. Nordiska museets bildarkiv.

manland komma i fråga emedan *linkläva* förekommer där.

På några håll i Sverige förekommer också s. k. vinterrötning.⁴⁴ På vissa håll i Halland breddes t. ex. enligt Sandklef linet vid jultiden ut på snön till rötning.⁴⁵ I norra delen av landet synes vinterrötning ha varit känd i Medelpad och Västerboten.⁴⁶ I Norsjö sn t. ex. brukar man ej sänka linet i vattnet såsom man gjorde med hampa, utan det fick stå ute över vintern, varefter det bereddes följande sommar. Med denna metod kan jämföras den på flera håll i Norrland förekommande seden att lin och hampa efter vattenrötningen fick hänga ute i hässjan eller på en gärdesgård under hela vintern.

Äldre uppgifter och ortnamn

Redan Jirlow framförde i sin avhandling några ortnamn av typen *Lin-* och

⁴⁴ Jfr Jirlow, Zur Terminologie, s. 38; Kaukonen, a.a., s. 101 f.

⁴⁵ Sandklef, Linkultur, s. 21.

⁴⁶ Torps sn IFF 27254; Norsjö sn EU 22481, s. 845; ULMA 12069, s. 5.

Hamptjärn, *-sjön*, *-vattnet* och *Hörsäcke* som belägg på vattenrötningens förekomst i Västergötland.⁴⁷ Sandklef har underkastat dessa ortnamn en kritisk granskning och anser att vattenrötningen i Halland (och i södra Sverige) ej är gammal; belägg på vattenrötning i dessa trakter beror helt och hållet på norrländsk påverkan.⁴⁸ Jirlows mest slående belägg från Skåne från Albo hd år 1313, *hørsænkie*, kan dock ej förklaras på detta sätt. Det har också godkänts av ortnamnsforskare som belägg på linets vattenrötning,⁴⁹ men eftersom det är frågan om ett enda exempel har antagandet mött invändningar.⁵⁰

Bland ortnamnen med *Lin-*, *Hör-* och *To-* finns talrika sådana, vilka ej kan an-

⁴⁷ Jirlow, Zur Terminologie, s. 43.

⁴⁸ Sandklef, a.a., s. 117—118.

⁴⁹ Jfr A. Janzén, Ortnamn på Dal. Namn och bygd 28, 1950, s. 135; E. Brevner, Sydöstra Närke sjönamn. Lund 1942, s. 127.

⁵⁰ Jfr av Sandklef, a.a., s. 118 gjord invändning "att ett enstaka exempel från denna tid, då det icke var sällsynt att munkar från andra länder hitförde nyheter, icke får tillmätas vitsord".

vändas i detta sammanhang utan en närmare undersökning⁵¹ och de flesta hithörande ortnamnen (naturnamn) är dessutom icke daterade. Dock finns numera tillgängligt ett större ortnamnsmaterial än på 1920-talet, då Jirlow publicerade sin undersökning. Vissa av dessa belägg lämnar också bidrag till belysning av vattenrötningens tidigare utbredning i landet. Här nedan skall några sådana beröras och detta sker i samma följd som de ovan framlagda beläggen på linets vattenrötning i nedre Sverige.

Från Skåne kan antalet äldre exempel utökas med belägg från Lunds stifts landbok från 1570-talet. I Färs hd, Österstads sn finns en äng *hørsenckenn* och i Bösarps sn i Skytts hd en äng *hampe senckenn*. I Kattarps sn i Luggude hd omtalas en *Senckis ager* och i Simris (Symbrysse) sn i Järrestads hd en *Sencke eng*. Ortnamnet *Lille hamp holle* i Stoby sn, Göinge hd kan möjligen också betyda ett hål med vatten för hamprötning.⁵² *Säncka, sänckja* har allmänt tolkats som ett ställe som användes till att sänka lin i vattnet.⁵³ Dessa ortnamn torde därför avse sådana ängar eller åkrar där gropar (sänckor) för linets eller hampans rötning fanns eller hade funnits. Vattenrötning

⁵¹ Jfr t. ex. att ortnamn med *Lin-* kunna utom linet också betyda, *lind-* och *lina* dial. 'rågång'; de med *To-* dels *to* 'orensat lin', dels *to* 'dal mellan tvenne berg' (jfr Nordlander i Fornvännen 1926, s. 165) eller t. o. m. *Tor-* (jfr Brevner, a. a., s. 220). Om *to-* som förled i ortnamn se SOA nr 1236, s. 20.

⁵² Lunds stifts landbok, utg. av K. G. Ljunggren och B. Ejder, I—II. Lund 1950—1951, i bd. I, s. 225, 373, 375, 529; i bd. II, s. 131, 192, 193, 240.

⁵³ Jfr Ortnamnen i Älvsborgs län I, Göteborg 1906, s. 99 *säcka* < *sæcka* < *sænkie*, jfr A. Janzén i Namn och bygd 1940, s. 133 f. och s. f., a. a., s. 133 ff.

äsyftas tydligen också i några odaterade ortnamn från Skåne.⁵⁴

Från Blekinge känner jag inga daterade men ett stort antal odaterade ortnamn t. ex. talrika *Togöl(en)* i Östra, Medelstads, Listers och Bräkne hdr (i SOA). Likaså finns vissa hithörande ortnamn i Halland, vilka dock är odaterade och ej heller är närmare undersökta.⁵⁵ Även i Bohuslän finns ganska många ortnamn, som har sammanställts med linets vattenrötning, men inget av dem är närmare daterat.⁵⁶ I Dalsland finns utom odaterade ortnamn⁵⁷ också ett daterat, nämligen *Hampa-säckevudde* 1765 i Sundals hd, Gestads sn.⁵⁸

För Västergötlands del har de tidigare framlagda ortnamnen berörts förut, de äldsta är daterade 1813, 1828 och 1832.⁵⁹ De senare publicerade hithörande ortnamnen är odaterade.⁶⁰ Bland ortnamnen från Småland kan jämförelsevis talrika *To-*

⁵⁴ SOA: *Togölen* Ö. Göinge hd, Örkeneds sn; *Hörsänkorna* en åker å Svabesholm i S. Mellby sn.

⁵⁵ SOA: *Linsjön* i Himle hd, Rolfstorps sn; *Tosjöarna* i Faurås hd, Fagereds sn.

⁵⁶ SOA: *Lintjärn, Lindräckholmen* i Bullarens hd, Mo sn (Janzén, a. a., s. 135); *Tohålevattnet* på Ö. Orust i Myckleby sn; *Lintjärn* i Tunge hd, Svarteborgs sn (jfr Janzén i Namn och bygd 1940, s. 149); *Hördammen* i Inlands S. hd, Torsby sn; *Lindräcka* i Kville hd och sn samt Vättle hd, Hogdals sn.

⁵⁷ SOA: *Lintjärn* i Tössbo hd, Mo sn; *Linvattnet* i Valbo hd, i Färgelanda och Högsätters sn.

⁵⁸ Janzén, a. a., s. 133—136; Ortnamnen i Älvsborgs län I, s. 99; XVI, s. 173.

⁵⁹ Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län I. Göteborg 1923, jfr Sandklef, a. a., s. 117 f.

⁶⁰ Jfr S. Friberg, Studier över ortnamnen i Källands härad. Uppsala 1938, s. 16—17, dessutom i SOA *Linsjön* i Kullings hd, Långareds sn och i Bjärke hd, Erska sn; *Hörsöcken* i Mölndal, Göteborg; *Togölen* i Gullbergs hd, Stjärnorps sn; *Tosjö* i Marks hd, Kinnarumma sn och även *Hamp-sänka* i Ale hd (Brevner, a. a., s. 126).

gölar framletas.⁶¹ Endast några av dem kan dateras till 1700-talet.⁶² Dessutom finns här ortnamn med *Hamp-*, av vilka *Hampholmen* i Stranda hd, Mönsterås sn är daterat 1723 och har sammanställts med vattenrötning av hampan.⁶³ Östergötland uppvisar endast ett antal odaterade *To-* och *Hampgölar*.⁶⁴

Från Närke känner man endast några med hamprötning sammanhängande ortnamn, såsom *Hampsjön* i Kumla hd, Lerbäckes sn, dat. 1693 och 1696.⁶⁵ I Västmanland finns utom några ej närmare undersökta *Linsjöar*⁶⁶ också flera *Hamp-tjärn*.⁶⁷ De värmländska beläggen är av intresse. I Nordmarks hd finns talrika ortnamn, vilka åsyfta linets vattenröt-

ning⁶⁸, och andra belägg finns från Näs, Karlstads och Gillbergs hdr.⁶⁹ Vissa av dessa är daterade: äldst är *Lindränke Vdden* 1698, 1740 i Grums hd, Segerstads sn⁷⁰, medan *Lindränka* i Näs hd, Ölseruds sn är från 1773, 1783.⁷¹ Av intresse är också förhållandena i finnbygden. Ett *Lintjärn* i Jösse hd, Bogens sn (SOA) kanske ej hör hit, däremot *Hampdränktjärnen* i Färnebo hd, Rämens sn⁷² och de finska *Hampelamp* och *Lickolamp* i Mangskogs sn, *Liggålamp* i Nyskoga sn m. fl.⁷³

Ortnamn sammanhängande med lin- och hamprötning i Dalarna har behandlats av Lindén. *Lin-* och *Hamptjärnar* förekommer i olika socknar, likaså *Lin-* och *Hampbrunnar*. De äldsta beläggen är från 1600-talet.⁷⁴ Motsvarande ortnamn är naturligtvis talrika på norrländskt vattenrötningssområde, men i detta samman-

⁶¹ Jfr t. ex. SOA *Togölen*, *Hampgöl*, *Togöla-flyet*, *Togölskärr* i S. Möre hd, Karlslunda och Torsås snr; *Togölen* i Vissefjärda sn (jfr A. B. Sifversson, Några by- och sjönamn i språklig belysning. I Dackebygd 1951, s. 43—44); *Togölsmon* i N. Tjusts hd, Överums sn; *Tosjö* i S. Vedbo hd, Ingatorps sn.

⁶² *Togölen* (3 st.) i Sevede hd, Vena sn år 1757, 1767, 1784. Jfr SOA nr 854 D, s. 32.

⁶³ I. Modéer, Småländska skärgårdsnamn. Uppsala 1933, s. 113. Dessutom *Hampasänket* i S. Vedbo hd, Höreda sn (Brevner, a.a., s. 126) och *Hamparödsla* i S. Tjusts hd, Törnefalla sn (jfr Modéer i Tjustbygdens kulturhist. föreningens årsbok 1947, s. 57).

⁶⁴ SOA: *Togölen* i Kinda hd i Horns, Tirserums och Kisa snr; i Ydre hd i Ulrika (jfr SOA nr 219, s. 116, 177), Svinhults och Sunds snr; *Hampgöl* i Bankekinds hd, Ätvids sn, jfr N. Lindqvist, Bjärka-Säby ortnamn I. Uppsala 1926, s. 346 f.

⁶⁵ Brevner, a.a., s. 126—127. *Hampetussen* även i Sköllersta hd, Svennevads sn. J. Sahlgren, Skagerhults socknens naturnamn I. Stockholm 1912, s. 99.

⁶⁶ SOA: Vagnsbro hd, Västerfärnebo sn; Väla hd, Nora sn; Övertjurbo hd, Möklinta sn.

⁶⁷ SOA: Skinnskattebergs, Ljusnarsbergs, Grythytte, Hällefors och Nya Kopparbergs snr.

⁶⁸ Ortnamnen i Värmlands län IX, s. 79, 124, 226 *Lindräcken* i Sillerud och Silbodol, *Lindräcke-viken* i Blomskog, *Dräckeputset* i Järnskog, *Dräck-tjärn* i Töcksmark och *Lintjärnet* i Sillerud.

⁶⁹ Ortnamnen i Värmlands län XI, s. 81 *Lindränkan* i Botilsäter; SOA: *Lintjärnet* i Grava, Långseruds och Stavnäs snr.

⁷⁰ Ortnamnen i Värmlands län V, s. 45; jfr Janzén, a.a., s. 135.

⁷¹ Ortnamnen i Värmlands län XI, s. 81.

⁷² Ortnamnen i Värmlands län III, s. 65.

⁷³ Ortnamnen i Värmlands län IV, s. 90—91, 98; XIV, s. 77. Jfr G. Kallstenius, Finska ortnamn i Jösse härad, Värmland. Uppsala Universitets årsskrift 1939:13, s. 22, 23; J. Mägiste, De värmlandsfinska ortnamnens vittnesbörd. Karlstad 1951, s. 41.

⁷⁴ SOA: *Lintjärn* i Mora, Vämhus, Orsa, Ore, Gustavs och Rättviks snr; *Hamptjärn* i Grangärde, Venjans, Sollerön snr; *Hamplöken* i Orsa (SOA nr 1440, s. 20 f.). B. Lindén, Dalska namn- och ordstudier I:3. Svenska Landsmål B 57, Stockholm 1954, s. 69 ff. *Hampetiernet* 1662 i Näs-Grangärde (a.a., s. 73) och *Lindtiern* 1707 i Mora sn (a.a., s. 72). Jfr också s.f., Orsa sockens naturnamn. Orsa I. Stockholm 1950, s. 559 (även s.a., s. 334).

hang är det ej nödvändigt att närmare beröra frågan.

Ortnamnsbeläggen visar oss, trots att endast ett mindre antal är daterade, att vattenrötningen ej varit helt okänd i nedre Sverige. Att det i Skåne under 1300- och 1500-talen förekom vattenrötning torde vara tämligen säkert; en annan fråga är då, om denna metod har haft någon allmännare utbredning. För den skånska slätten (närmast Torna-Bara) har för 1600-talet antytts att linodling ej hade någon större omfattning. Först med 1700-talet och med linodlingens stigande intensitet kommer också frågan om linrötningen ånyo upp. Man kan tänka sig, att medan mindre linnängder kunde rötas i vatten, har markrötningen av allt att döma varit tämligen allmän. Även för Småland kan konstateras, att vattenrötning har förekommit där åtminstone på 1700-talet. Propagandan för vattenrötning började på olika håll i Småland och i Östergötland först i början på 1800-talet.⁷⁵ Likaså behöver de värmländska förhållandena en modifiering. Ortnamnen antyder att vattenrötning har förekommit redan på 1600-talet, ej enbart i finnbygden utan också i Grums härad och på 1700-talet också på Värmlandsnäs.

Dessa belägg på linets rötning i vatten behöver ej stå i något samband eller bero på propagandan eller förebilder från Norrland. Det kan vara frågan om en metod, som var känd och praktiserades

allmännare i samband med rötning av hampa. Ortnamn som hör samman med hampans vattenrötning förekom på olika håll, t. ex. 1723 i Småland, 1765 i Dalsland och 1693—96 i Närke, där linet på senare tid helt rötades på marken. Möjligtvis hör också 1570-talets belägg från Skåne hit.

Att vattenrötning tidigare förekommit allmännare och trängts undan av markrötningen bekräftas också av några andra belägg. En hittills i Sverige förbisedd uppgift finns i handskrift B av Södermannalagen från år 1327: "*Stiæl lin eller hamp af akri eller ur watni, warder takin með böte threa marker.*"⁷⁶ Södermanland, som numera helt tillhör markrötningens område, kände sålunda vattenrötning i slutet av 1200-talet.

Arkeologiska fynd av lin i sådana omständigheter att man kan antaga det hade rötats torde kunna lämna viktiga bidrag. Hittills känner jag dock endast ett sådant, också det från markrötande Halmland. I Käringsjön hittades linknippen från yngre romersk järnålder (200—300-talet) på flera ställen, och enligt Arbman kan man tänka sig att dessa linknippen nedlagts för rötning, ehuru han är benägen att betrakta dem som offergåvor för god skörd under det kommande året.⁷⁷ Ett fynd av lin som sammanhänger med vattenrötning har gjorts också i Värm-

⁷⁵ Jfr t. ex. Jönköpings Läns Kungl. Hushållnings Sällskaps Handlingar. Fjerde Hefte. Jönköping 1818, s. 6 f.; Femte Hefte 1818, s. 31 (Ljungarums sn), om hamprötning i s.a. Sjunde Hefte, 1819, s. 119; Östergötland, Ydre hd 1816, jfr L. F. Rääf, Samlingar och anteckningar till en Beskrifning öfver Ydre härad IV. Örebro 1865, s. 146.

⁷⁶ Samling af Sveriges Gamla Lagar IV. Södermanna-Lagen. Lund 1838, s. 97 not 100 (Bygginga Balken X, 1). Jfr Svenska landskapslagar III, Uppsala 1940, s. 139 not 64, där det antages, att stället sannolikt tillhör den ursprungliga lagtexten, dvs. från slutet av 1200-talet. Jfr a.a., s. XXV. Belägget är omnämnt hos J. Hoops, Waldbäume und Kulturpflanzen in germanischen Altertum. Strassburg 1905, s. 649.

⁷⁷ H. Arbman, Käringsjön. Stockholm 1945, s. 94, 97, 109, fig. 81, 85.

land, i *Lintjärnet* i Kils hd år 1876, men fyndet är ej daterat.⁷⁸

Även om det här är linrötningens metodernas utbredning och förhållande till varandra som dryftas bör man utom hamprötningen också taga hänsyn till andra växter som rötades. Sålunda har humle använts som spånadsväxt även i Sverige under järnåldern, såsom ett fynd (400—700 e. Kr. f.) från Filaren i Södermanland visar, och man har antagit att även denna växt rötades.⁷⁹ Vidare har också lindbast varit underkastad en vattenrötningssprocess, innan den kunde användas.⁸⁰ Redan Linné gjorde år 1749 anteckningar om bastens vattenrötning i Stenbrohult i Småland.⁸¹ Talrika ortnamn såsom *Bastgölen*, *Bastsjön* osv. förekommer i olika landskap (t. ex. Småland, Östergötland, Värmland m.m.)⁸²; flera av dem är tolkade som baströtningssätten och belagda fr. o. m. 1600-talet.⁸³

Att vattenrötning har använts redan under järnåldern (jfr fynd av bastrep från Valsgårde⁸⁴) i samband med rötning

av humle och bast får man ej förbise, när de båda linrötningens metodernas ålder dryftas. Vattenrötning av humle och bast stod tekniskt så nära linrötning att kännedomen av detta förfaringsätt måste ses i samma sammanhang. Med hänsyn till ortnamnsbeläggen och Södermannalagens bestämmelse kan sammanfattningsvis sägas, att vattenrötningen som metod har tidigt varit känd på olika håll i nedre Sverige och att denna metod även användes för linrötning i trakter där på senare tid endast markrötning har förekommit. Med tiden har markrötningen blivit allmänare över hela nedre Sverige och utbredd sig så småningom ända upp till Dalarna.⁸⁵ Längre norrut förekom under 1800-talets början att hampan rötades på marken, linet i vatten.⁸⁶ Att vattenrötningen sedan genom propaganda åter vann mark dels i Dalarna, Västmanland m. m. i direkt anslutning till det nordliga vattenrötningssområdet, dels såsom dirigerad punktspridning genom förmedling av hushållningssällskapen och herrgårdarna, har konstaterats tidigare.⁸⁷ Båda metoderna har dock tidigare varit kända i nedre Sverige, där de tydligen varierades efter det material som skulle rötas. Att man härvid också rötade linet i vattnet, t. ex. i Södermanland, ehuru markrötningen sedermera blev allmän, är tydligt. Härvid medverkade säkerligen att markrötningen var mindre riskfull, då linet hela tiden stod under uppsikt, och kan-

⁷⁸ P.v. Möller, Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia. Stockholm 1881, s. 173. 3,5 fot under tjärnets botten.

⁷⁹ L.v. Post—A. Oldeberg—I. Fröman, Ein eisenzeitliches Rad aus dem Filaren-See in Södermanland, Schweden. Kungl. Vitterh. Hist. o. Antikv. Akad. Handl. 46:1, Stockholm 1939, s. 96 ff. Jfr om humle och nässla Möller, a.a., s. 162, 181; M. Hald, The Nettle as a Culture Plant. Folk-Liv VI, 1942, s. 28 ff.

⁸⁰ Se J. Granlund, Lindbast och träbast. Folk-Liv VII—VIII, 1943—44, s. 168—169.

⁸¹ C.v. Linné, Skånska resa. Sthlm 1920, s. 50.

⁸² SOA naturnamnregister sub *Bast*.

⁸³ Jfr t. ex. Östergötland, Bråbo hd, Simonstorps sn *Baströtesjön* år 1662, 1688 (*Baströten*), SOA nr 887, s. 36. Om Närke jfr Brevner, a.a., s. 55—56. Se också E. Lidén i Namn och bygd 1931, s. 107—108.

⁸⁴ Granlund, a.a., s. 180.

⁸⁵ C.v. Linné, Dalaresa. Uppsala 1953, s. 128. I Järna rötades linet i vattnet eller på en äng.

⁸⁶ Jfr Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818—1821. Lund 1941, s. 9, 14, 137, 162, 190, 208, 216.

⁸⁷ Sandklef, Linkultur, s. 114, 118. Jfr ovan om Värmlandsnäs och EU 24734, om Ydre hd i Östergötland not 75.

ske också bristen på lämpliga vattenröttingsplatser i närheten av byar el. gårdar.

Båda metodernas ålder i förhållande till varandra kan ännu ej helt klarläggas.

Det bör dock påpekas att vattenrötningen t. ex. på olika håll i Tyskland har vikit för markrötningen, eftersom rötningen i vatten förbjöds.⁸⁸

⁸⁸ I Niedersachsen är vattenrötning i användning, ehuru förbud utfärdades redan på 1600—1700-talen. Jfr E. Schoneweg, Das Leinengewerbe in der Grafschaft Ravensberg. Bielefeld 1923, s. 37, 38, 40; E. Hornung, Entwicklung und Niedergang der hannoverschen Leinwandindustrie. Hannover 1905, s. 13—19; K. Heckscher, Die Volkskunde der Pro-

vinz Hannover I. Hamburg 1930, s. 788—793; R. Andree, Braunschweiger Volkskunde. Braunschweig 1896, s. 173; P. J. Marperger, Ausführliche Beschreibung des Hanffs und Flachs. Leipzig 1710, s. 228 ff. Om utbredningen av vattenrötning i Tyskland jfr Jirlow, Zur Terminologie, s. 41 f. och Kaukonen, a.a., s. 93.

Zusammenfassung

Zur Geschichte der Flachsreste

Von den beiden Hauptmethoden des Flachsrestens, d.h. der Tauröste (Fig. 2) und der Wasserröste (Fig. 3) wusste man schon früher, dass erstere in Südschweden vorkam, während Nordschweden ein ausgeprägtes Gebiet der Wasserröste war (Fussn. 1 und 2). Verf. hat nun das Verbreitungsgebiet der beiden Methoden genauer umrissen, Karte Fig. 1. In gewissen Gegenden befestigte man die einzelnen Garben, statt sie ohne weiteres ins Wasser einzutauchen, zwischen zwei Stangen zu einer sogen. „Flachsleiter“ (Fig. 4), die das Eintauchen und Heraufholen des Flachs erleichterte. Dass die Wasserröste vormals in Südschweden nicht ganz unbekannt war, geht aus älteren Ortsnamen hervor. „Hörsänkia“ (ein Wasserloch zum Eintauchen des Flachs) ist 1313 in Schonen als Ortsname bekannt und wurde auch in bezug auf unser Problem erörtert (Fussn. 47—50). Verf. verweist aber in seinem Aufsatz überdies auf zahlreiche Beispiele im schonischen Grund-

buch der 70er Jahre des 16. Jahrhunderts (Fussn. 52). Einer Angabe im Södermannasgesetz (Fussn. 76) ist zu entnehmen, dass die Wasserröste um das Ende des 13. Jahrhunderts auch in Södermanland bekannt war, das heute ganz zum Gebiet der Tauröste gehört. Ausserdem bezeugen mehrere vorgeschichtliche Funde aus Südschweden (Fussn. 77—79, 84), dass die Wasserröste dort in alten Zeiten bekannt war, wobei auch die Röste von Hopfen und Bast zwecks Vergleich anzuführen sei. Mit der Zeit wurde die Tauröste in ganz Südschweden allgemein und verbreitete sich nach und nach bis in die Landschaft Dalarna. Infolge staatlicher Propaganda und durch die grösseren Landgüter hat die Wasserröste erneut an Boden gewonnen. Das Alter der beiden Methoden ist unklar, die Wasserröste hat aber durch Verbot — z. B. in verschiedenen Gegenden Deutschlands — vor der Tauröste zurücktreten müssen.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Moderna ortnamns spridning

Av *Sven Dabl*

Ortnamnsforskningen har i första hand ägnat sin uppmärksamhet åt den lantbebyggelse som tillkom före 1500 eller åtminstone före 1800. Kanske kan det vara av visst intresse att också studera de ortnamnstyper som varit produktiva under 1800- och 1900-talen. Själva spridningsförloppet för dessa moderna ortnamnstyper blir det i detta sammanhang verkligt intressanta. Författaren har kommit in på dessa ting vid samlande av en del material till frågan om skilda landsdelars och särskilt lantbefolkningens växlande mottaglighet för nya "idéer", både sådana som propagerats av en central myndighet och sådana som spritt sig enbart på grund av sin "inneboende kraft".¹

De namn som förf. ägnat uppmärksamhet åt är Lugnet, Fridhem, Nyhem, Solhem, Solliden, Annelund, Hagalund, Marielund, Rosenlund, Mariedal, Rosendal och Rosenhill. Dessa namntyper behandlas här som ett kollektiv; ur forskningssynpunkt givetvis endast en inledande, provisorisk metod.

I tidigare skrifter har förf. understrukit (och är icke ensam därom) det väl numera av ingen bestridda förhållandet att de svenska bebyggelsenamnen från medeltiden och tidigare epoker icke har åstadkommit genom en medveten viljeakt, ett "dop", utan genom ett attribut fogats till ett i språket gängse appellativ. Om nybygge i en viss trakt under en viss tid hette *måla*, kallade man ett nybygge, vid vilket det växte ek, för Ekemåla, och ett, där det växte gran, för Granemåla.

¹ Se förf.: Mottagligheten för nya "idéer" ur geografisk synpunkt, Ekonomiskt Forum 1960, s. 27.

Hette nybyggaren Erik, kallades hans nybygge Eriks måla eller Eriksmåla för att ingen skulle tro, att det var Karls nybygge man menade. Så uppstod egennamn s.a.s. av sig själva utan att någon någonsin medvetet bestämt att bebyggelsen i fråga skulle heta så.

Det krävdes ett visst mått av abstraktionsförmåga (intellektualitet om man så vill) att döpa en bebyggelse. Några mycket få herremansborgar och städer döptes under slutet av medeltiden i Norden (t.ex. Falkenberg och Landskrona) men flera under 1500- och 1600-talen. Då kunde även torp döpas, troligen av hemvändande soldater (på Skabersjö gods i Skåne redan under dansk tid Vadstena, Stockholm och Kongsback, på andra håll i Skåne Anklam, Rostock m. fl.).

Men först med 1800-talet började det stora döpanandet av landsbygdsbebyggelse, och den främsta drivkraften var att man vid enskiftet och laga skiftet fick ett behov att ge utflyttargårdarna egna namn. Oräkneliga sådana namn åsattes dessa gårdar, i det stora flertalet fall efter dagens mode. Förf. har inte ägnat saken något djupare studium utan endast bläddrat i Svensk ortförteckning och ur denna plockat ut ett antal högfrekventa namn, typiska för perioden 1800—1914 och troligen speciellt för tiden 1860—1900. Att såväl jordbruks- som annan bebyggelse bär dessa namn synes vara utan betydelse. Det är namnens spridning som är intressant. Egentligen skulle namnens spridningshistoria följas i detalj, men det har alltså icke kunnat göras i detta sammanhang. Vi får nöja oss med den slutliga kartbild som kan åstadkommas på basis av Ortförteckningen. Man måste därvid vara

medveten om att denna publikation är långt ifrån fullständig; den upptar givetvis icke försvunnen bebyggelse (alla de försvunna torpen skulle det här varit intressant att kunna ta med), ej heller villor och hus belägna i namnförsedda tätorter eller tätortsembryon.

Här visas alltså icke kartor över de enskilda namntyperna utan endast en över de summerade namnen av alla slag. De anges i antal per storkommun, en icke alldeles tillfredsställande metod. Minsta eftertanke säger dock, att det vore än sämre att ange namn per ytenhet eller per viss folkmängd; detta med hänsyn till folktäthetens och yrkesinriktningens växlingar (och därmed växlingar i bebyggelsens karaktär). Det låter sig givetvis icke göra att utan en orimlig apparat ange i hur många procent av alla tänkbara fall som dessa namntyper begagnats. Strängt taget är det emellertid just detta vi ville visa; vi har alltså utgått från att antalet tänkbara fall var lika stort i alla storkommuner, en arbetshypotes som om den användes med stor försiktighet synes tolerabel.

Kartan visar ett omfattande accepterande av dessa namntyper på de mellansvenska slätterna med avtagande intensitet utåt åt alla håll. I söder stöter man på ett direkt avvisande av de nya namntyperna i en bred zon längs Skåne—Blekinges gräns mot Halland—Småland. Öland är också helt avvisande. Längre ner i Skåne har den nya namnsättningen accepterats men icke med den mellansvenska entusiasmen. Norrut nås ett stort nästan helt avvisande område i höjd med Falun—Gävle. Först i de inre

delarna av Västerbottens län, i Norrbottens södra lappmarker och i norra Jämtland påträffas de åter i något antal. En jämförelse med S. Rudbergs kartor över nybebyggelsen i inre Norrland¹ visar ingen identitet i utbredningen av dessa ortnamn och de nya gårdarna.

Vår karta kan icke här tillfredsställande analyseras. Den låter oss emellertid ana, att mottagligheten för nyheter förr (i detta fallet under 1800-talet), regionalt sett varierat än mer än nu och troligen också på olika sätt under olika epoker.

Man måste emellertid akta sig för falska analogier beträffande den s. a. s. för-intellektuella ortnamnsbildningen. Under denna tid var det icke ortnamnstypen som spred sig. Om ett spridningsförlopp förekom, gällde detta bruket av ett visst appellativt uttryck som beteckning för en viss företeelse, exempelvis ordet måla som beteckning för nybygge.

Utforskandet av äldre tiders ortnamn har lämnat för bebyggelsehistorien mycket värdefulla resultat. Det är icke uteslutet, att de vetenskaper som sysslar med människans reaktioner som samhällsvarelse skulle ha stor nytta av detaljerade undersökningar av tillkomsten av *modernare* ortnamn, även om de språkliga problemen i dessa sammanhang är mindre intressanta än när det gäller de gamla namnen. Kan denna karta inspirera till forskningar av antydd art, har den icke publicerats förgäves.

¹ S. Rudberg: Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige. Uppsala 1957.

Summary

The diffusion of modern place-names

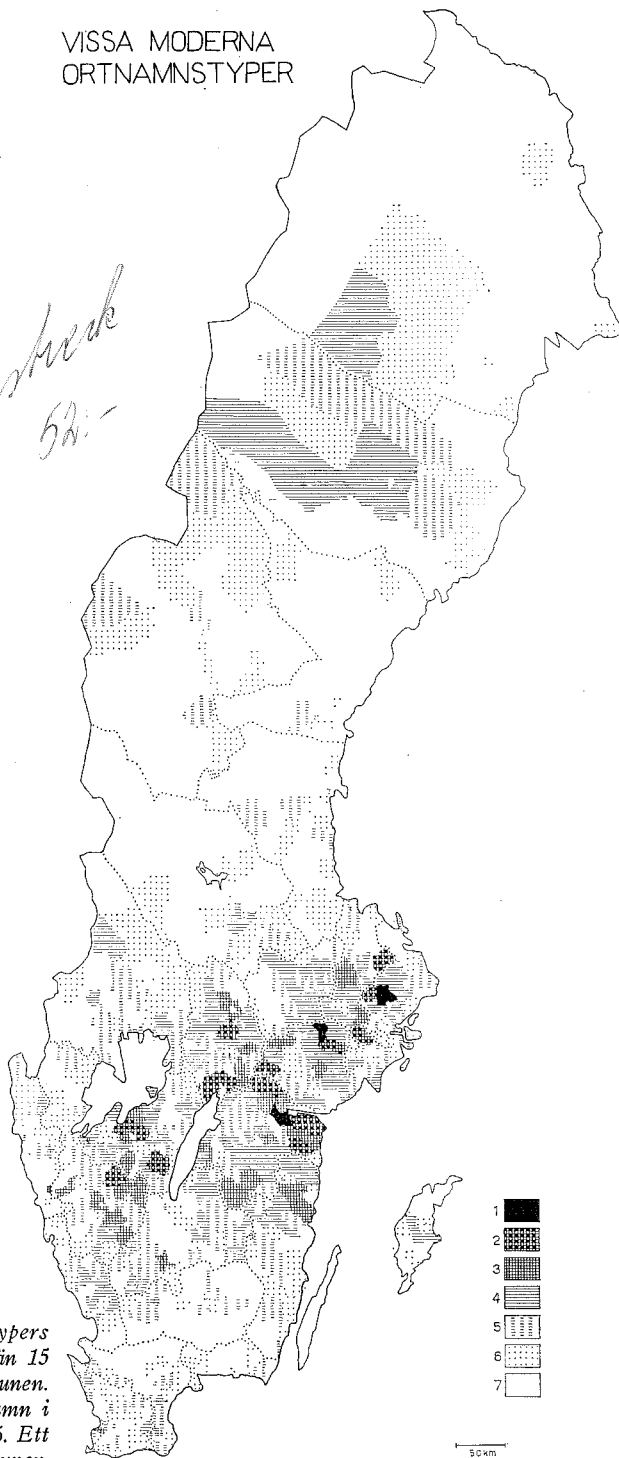
The study of place-names has mainly dealt with medieval or earlier settlements. But more modern names such as ones as from the year 1800 and onwards might also be of fundamental interest. The spreading process, the innovation waves, are to be regarded as the main point of interest in this connection, the philological significance diminishing since the meaning of the names is quite clear.

The 12 names observed were unknown before the 18th and probably the 19th century. They are here regarded as a collective unit — to suit our present purposes.

It is an obvious fact that Swedish settlement names from the Middle Ages and earlier periods have not been created by a conscious act of will. Places of settlements have not been baptized — the names came into existence by

VISSA MODERNA
ORTNAMNSTYPER

*kränstreck
52:-*

Vidstående karta: Vissa modernare ortnamnstypers förekomst i Sveriges storkommuner. 1. Mer än 15 namn i kommunen. — 2. 11—15 namn i kommunen. — 3. 7—10 namn i kommunen. — 4. 4—6 namn i kommunen. — 5. 2—3 namn i kommunen. — 6. Ett namn i kommunen. — 7. Intet namn i kommunen.

putting an attribute to an appellative. If "a pioneer settlement" was called a *måla*, a settlement owned by Erik was called "Erik's måla" or Eriksmåla by the neighbours, in order not to mix it up with the måla owned by Karl. Thus the place-names came into existence, as it were, by themselves. Nobody ever made a decision that the place should be called this or that.

To invent a name for a settlement requires a certain power of abstract thinking, of intellectuality. Very few towns and noblemen's castles in Scandinavia got invented names at the end of the Middle Ages but a reasonable number during the 16th and 17th centuries. Crofters' cottages (*torp*) were also given names during the decades around the year 1600.

But the great period of inventing place-names does not start until the year 1800. The very important rural reform called the laga skifte meant that a great number of farm-houses were moved from the village clusters to distant parts of the fields where houses belonging to one farmer were built up far from other farmers' houses. New names were needed and were given to the new settlements quite consciously, usually names belonging to types which were in fashion. Some of these names with a high frequency have been collectively counted by the author in all Swedish urban and rural districts (according to the reform

of 1952) and the total frequency has been mapped.

The acceptance of the new name types has been most ready in the plains of Central Sweden. From there the frequency diminished in all directions. A zone of total refusal appears along the border between Skåne-Blekinge and Halland-Småland, and Öland totally rejects the new names. In Skåne again the names are accepted but not as enthusiastically as in central Sweden. A northern limit for ready acceptance is found along the latitude of Falun and Gävle. In southern Lapland and northern Jämtland they are again found in a considerable number.

The author has not had the opportunity of making a full analysis of the collected material and of the map. This, however, indicates that the readiness to accept new ideas must have varied very greatly from one region to another. — False analogies with the origins of the place-names of preintellectual ages must be avoided.

Research in the field of older place-names has given a considerable contribution to the history of settlements and pioneering colonization of early epochs. It is not improbable that research in the field of modern place-names will be useful to the sciences that deal with the attitudes and reactions of man as a social being.

Folklivsforskningens meritvärde för skoltjänst

Nedanstående skrivelse har överlämnats till skolöverstyrelsen, varvid undertecknarna även beretts tillfälle att personligen överlägga i ärendet med representanter för styrelsen.

Till

Kungl. Skolöverstyrelsen, Stockholm.

Redan 1931 års läroverkssakkunniga anbefalldes i historieundervisningen ett studium av "den inre samhällsutvecklingens samt den andliga och materiella kulturens historia". I Kungl. Maj:ts direktiv för 1944 års folkbildningsutredning framhålles bl. a. att "studier i hembygdens och fosterlandets samhällsliv, kultur och historia äro isynnerhet ägnade att levandegöra de nationella värdena".

I de riktlinjer och undervisningsplaner som 1940 års skolutredning framlade betonades starkt undervisningens anknytning till hembygden, bl. a. sades att i sjunde klassen bör meddelas "en avslutande hembygdsundervisning som ställer in hembygden i ett större sammanhang och tar sikte på dess betydelse i svenskt näringsliv". I betänkande avgivet av 1946 års skolkommision nämnes som föremål för undervisningen även främmande folks vanor och miljö.

Av Skolöverstyrelsens egna nu gällande kursplaner och metodiska anvisningar för gymnasiet framgår slutligen med all tydlighet att lärarna i de olika humanistiska läroämnena ha att vinnlägga sig om att ge kulturhistorisk bredd åt undervisningen. Beträffande gymnasieundervisningen i modersmålet framhålles bl. a. att det är av vikt att "vidga deras (elevernas) kännedom om människor och miljöer, föra dem i kontakt med problem och idéer och därigenom främja deras personliga utveck-

ling". Dessutom framhålles betydelsen av att modersmålsundervisningen an knyter till andra ämnen, som kan tjäna till att belysa det aktuella kursmomentet.

En konsekvens av detta framhävande av kulturhistoriens plats i skolundervisningen borde vara att universitetsämnet *nordisk och jämförande folklivsforskning* tillerkändes ett särskilt meritvärde för skoltjänst. Undertecknade, som inneha de tre svenska lärostolarna i detta ämne, beklaga att så icke är fallet. Genom personligt intresse medtaga åtskilliga studerande nordisk och jämförande folklivsforskning i sin fil. mag.-examen utan att detta praktiskt taget medför någon meritvärdering för lärartjänst, eftersom poängvärdet av betyg i ämnet f. n. endast utgör 1/8 av betygsvärderingen i obligatoriskt ämne (1/4 om ämnet ingår i examen med historia).

Vi anse att nordisk och jämförande folklivsforskning kan metodiskt och innehållsmässigt i hög grad hjälpa en lärare att ge konkretion åt sin undervisning och i förekommande fall också åskådlig anknytning till lokala förhållanden. Ämnet har å andra sidan såsom också framgår av dess benämning en jämförande inriktning som svarar mot vad som i anvisningar såges om skoluppfostrens internationella uppgift: "Även nordiska och internationella sammanhang har skolan att beakta. Eleverna böra lära sig betrakta det svenska samhället som en del av världssamhället — — —."

Av skolämnena vilja vi i detta sammanhang särskilt nämna geografi, historia, modersmålet och samhällslära men anse att det sagda om också i någon mindre mån gäller kristendoms-kunskap, moderna språk och psykologi. Det synes oss då också vara skäligt, att nordisk

och jämförande folklivsforskning för de förstnämnda skolämnena och i den gällande poängberäkningen upptages bland ämnena i grupp 2, för de senare ämnena i grupp 3 (dvs. att poängvärdet av betyg i ämnet skulle utgöra 1/2, resp. 1/4 av obligatoriskt ämnes poängvärde). Det skulle bli för vidlyftigt att här ange olika moment i undervisningen i folklivsforskning som ha värde för olika skolämnen utan vi hänvisa till bifogade studieplaner i ämnet från de olika universiteten ävensom till en nyligen av fil. mag. Ulla Lindström i tidskriften *Rig* [*Rig* 1960 s. 112 ff.] publicerad artikel "Skola, kulturhistoria och folklivsforskning". Därtill vilja vi framhålla att studieplanerna i ämnet ge tillfälle till tidig differentiering, varför de studerande med skolämnena i sin examen ha möjlighet att an-

passa sina studier i folklivsforskning efter dessa.

Vad här sagts om nordisk och jämförande folklivsforskning som merit för läroverkslärare gäller givetvis även för motsvarande lärare i enhetsskolan, folkhögskolor, seminarier och lärarhögskolor.

Stockholm den 21 mars 1961

Sigfrid Svensson

professor vid Lunds universitet

John Granlund

professor vid Stockholms universitet

Dag Strömbäck

professor vid Uppsala universitet

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Vandrande sägner

Av *Torkel Eriksson*

WALDEMAR LIUNGMAN: *Sveriges sägner i ord och bild*. Utgivna och kulturhistoriskt belysta. Förlagsaktiebolaget Vald litteratur, Stockholm och Djursholm (samt fr. o. m. band II även Ejnar Munksgaard, Köpenhamn). Del I: Gudaväsen. Vilda jakten, Djävulen. 1957. 366 s. ill. Del II: Vattenväsen. Skogsväsen. 1958. 387 s. ill. Del III: Bergväsen. Jättar. 1959. 384 s. ill.

Sägenforskningen har länge saknat ett internationellt code-system av den typ som Antti Aarne introducerade i sagoforskningen och som Stith Thompson fullföljde med "The types of the folktale". Varje verk som helt eller delvis avser att fylla denna lucka är därför av stort värde. Ett index över den sägenkategori som kanske erbjuder rikast material för jämförande forskning, de s. k. fabulaten, sammanställdes 1958 med utgångspunkt från norska uppteckningar av Reidar Th. Christiansen i "The migratory legends" (FFC 175). Christiansen använder sig där av von Sydows definition av begreppet fabulat såsom en från folktron relativt fristående sägen, som har lätt för att vandra från ett traditionsområde till ett annat. I fabulatets natur ingår en viss släktskap med sagorna, och några fabulat har även medtagits i The types of the folktale. I stället för att foga in sägnerna på olika ställen i Aarne-Thompsons verk — vilket skulle erbjuda stora svårigheter — har Christiansen valt ett smidigare och mera brukbart system: sägnerna ansluter sig till sagornas löpande numrering genom att med god marginal börja där sagorna slutade.

Med i stort sett samma material som Reidar Th. Christiansen (men med "episk sägen" som terminus technicus i stället för fabulat) har Waldemar Liungman arbetat vid sammanställningen av "Sveriges sägner i ord och bild", ett verk som hittills föreligger i tre band men som avses omfatta tio. Det likartade materialet gör en jämförelse aktuell och den underlättas av ett index i slutet av tredje bandet i Sveriges sägner. Det finns emellertid ingen anledning att låta denna jämförelse omfatta mer än själva urvalsprinciperna, eftersom de två verken har helt olika syften. Medan Christiansen ägnar sägenforskarna sitt strängt vetenskapliga och klart uppställda verk, riktar sig Liungman till en avsevärt större läsekrets. Den förre ställer inga frågor och ger inga svar, utan hänvisar blott till ett i huvudsak obearbetat material, den senare har svaren färdiga och skildrar utvecklingar och knyter samman traditionsområden på ett sätt, som endast undersökningar för varje enskild sägen skulle kunnat göra. Om Christiansens verk kan betraktas som en grundsten för sägenforskningen, förefaller Sveriges sägner att vara det färdiglagda taket på en byggnad, som ännu saknar väggar.

I själva verket framstår de översiktliga kapitlen i Sveriges sägner som en serie av fascinerande men obevisade hypoteser, skildrande hur sägnerna vandrat genom Gamla världen innan de anlät till Sverige och hur de här spritts vidare i olika former. Medan The migratory legends består av korta hänvisningar till enbart norska sägenvarianter, rymmer Sveriges sägner förutom det nationella stoffet även en översikt av det internationella. Desto mera överraskande är det därför att

finna en från Christiansens internationellt gångbara system helt avvikande numrering av sägentyperna, men den förklaras med att ett gemensamt system inte ansetts vara befogat eftersom det svenska sägenmaterialet är så pass olikt det norska, bl. a. avsevärt större. Vid en genomgång av den jämförelsetabell mellan svenska och norska sägner som Liungman utarbetat och som gjort hans verk mera användbart, finner man emellertid, att rikedom på material i Sveriges sägner även är orsakad av en annorlunda urvalsprincip. Medan Christiansen endast medtagit fabulat i den von Sydowska meningen har Liungman i sin avsikt att ge en allmän skildring av folktrons väsen så som de framstår i den samlade traditionen även medtagit sägner, som med von Sydows terminologi snarare bort föras under begreppen upphovsdiktning och skrämselfikt.

Ändamålet med denna syntes av inte blott olika sägentyper utan även olika sägenkategorier har sålunda varit att ge läsaren en klarare bild av folktrons gestalter, och dessa är grupperade under huvudrubriker som Gudaväsen, Djävulen, Vattenväsen och Jättar. De nordiska föreställningarna om dessa väsen ses som en avglans av främst orientaliska och grekisk-romerska motsvarigheter, och de olika traditionsområdena förenas av bestämda vandringsvägar. Folktrons övernaturliga väsen har enligt Liungman förmedlats till Norden längs vissa på kartan följbara vägar, och samtidigt eller omedelbart efter har sägnerna kommit. En väsentlig traditionsväg har samband med folkförflyttningar under folkvandringstiden och har från Svartahavsområdet till Norden överfört en stor del orientalistiskt gods, som tidigt uppsugits i den nordiska mytologien: "Väster om Elbrus utbreder sig Svarta havet, vid vars stränder persiska, judiska, kristna och hellenistiska föreställningar möttes. Vid dess norra kust hade goterna sin hemvist. Vi ha i det föregående sett att en kulturväg vid ungefär denna tid och närmare bestämt mellan åren 175—350 e. Kr. drog fram från goterna vid Svarta havet upp mot södra Östersjön och att denna väg medförde stoff både till Odenkulen och vår första bokstavs-skrift. Vägen mot norr gick utefter Dnjestr till Weichselmynningen dvs. genom det gamla

Reidgotaland (eller Ukraina och Polen med en vägsträcka som mellan Ystad och Luleå). Det är på alldeles samma väg som myten om den bundne Loke och Ragnaröksföreställningarna nådde Norden och med dessa traditioner följde också flera andra av de sägner som grupperat sig kring Lokegestalten."

En annan spridningsväg har förmedlat antika föreställningar till Norden, och detta gäller främst folktrons vattenväsen, som "synes höra samman med folk med en viss, varken särskilt låg eller särskilt hög kultur. — Även antikens folk och i synnerhet grekerna ha haft sina havs- och flodgudomligheter." Från den antika mytologin har vattenväsen vandrat in i europeisk folktro: "Ingångsporten har varit Provence med Marseille i södra Frankrike, dvs. det gamla Massilia... Huvudvägarna från södra Frankrike till Nord- och Östersjöområdet gingo dels norrut utefter Rhen, dels över Bretagne till de brittiska öarna."

En stor lärdom berikar dessa avsnitt om sägnernas utomnordiska förhistoria och exemplifieringen från äldre skriftliga källor är rik. Däremot berörs aldrig frågan om dessa litterära belägg verkligen bevisar förekomsten av en äldre folktro. Mot Liungmans uppfattning står den forskning, som i stället betraktar dem som lärda, oftast klerikala berättelser och som rester av en från folktraditionen fristående lärobyggnad med rötter i antiken (jfr Anna Birgitta Rooth: *Loki in the Nordic Mythology*. Kungl. Hum. Vetenskapssamfundet i Lund. Acta 1961). Liungmans okritiska acceptering av motiv i främst antik och medeltida litteratur som belägg för folklig tro och tradition framstår särskilt starkt i avsnittet om vattenväsen, där författaren tagit fasta på vissa motiviska överensstämmelser i Nordsjöländernas folktro och i den klassiska litteraturen. Den antika folktro, som förutsättes ligga bakom litteraturen, har enligt Liungman via Provence-Bretagne och Provence-Rhen-vägarna vandrat in i den nordiska folktron. För att komma åt de germanska föreställningarna innan det romerska inflytandet börjat gör författaren en genomgång av huvudsakligen den norröna litteraturen, och kommer till resultatet att den väsentliga skillnaden mellan germanska och romerska vattenväsen är att de förra är ondskefulla, med människorna kämpande

jättar, medan de senare är godmodiga och hjälpsamma sierskor. Det germanska, av romersk tradition påverkade vattenväsendet får representeras av Grendels moder i Beowulfskvädet, och läsaren bibringas uppfattningen att det anglo-sachsiska kvädet är ett ur folkdjupet sprunget verk, representativt för germansk tradition. Mot den bilden står den aktuella forskningens framställning av skalden som kännare och fri kompilator av klassisk och äldre medeltida litteratur, en man hemmahörande i förfinad irländsk klostermiljö. (James Carney: *Studies in Irish literature and history*. Dublin. Institute for Advanced Studies. 1955.) Tanken om en germansk och en romersk typ av vattenväsen dras av Liungman ut till att omfatta även sjöodjuret på Carta Marina, vars Porcus Marinus antydningssvis får gälla som en reminiscens av ett forngermanskt vattenmonster. Även här kan samma invändning som ovan göras: Varje detalj i en karta, tryckt 1539 i Venedig och ritad eller i varje fall koncipierad av en av det svenska 1500-talets mest lärda och beresta män, kan inte utan noggrann prövning antas illustrera en nordisk folktrö. Vad den aktuella Porcus Marinus beträffar använde Olaus Magnus enligt Herbert Reichners och John Granlunds rön ett år 1537 utkommet katolskt pamflettryck som direkt förebild. (John Granlund: *The Carta Marina of Olaus Magnus*. Imago Mundi 1951.)

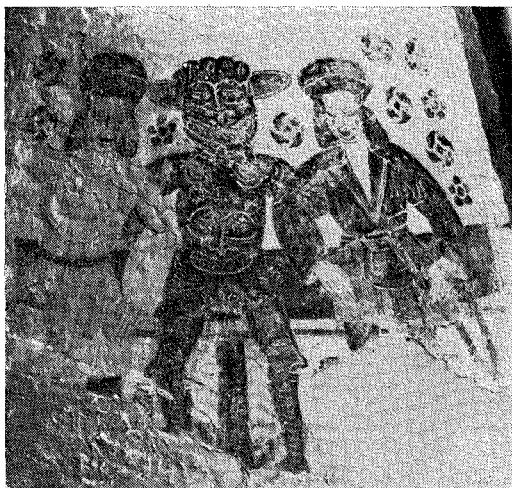
Folktraditionens jättar görs till föremål för en liknande skildring; mot en äldre tradition med ondskefulla, människoätande jättar ställs en yngre, där jättarna omtalas som ej längre existerande, godmodiga urtidsväsen. Beowulfs Grendel står som representant för den förra kategorin och Olaus Magnus skildring av de nordiska släkternas första dynastier får exemplifiera den senare. Den människoätande jätten Grendel görs till föremål för en jämförelse med de mellanorientaliska Rola-djinnerna och författaren finner överensstämmelserna tala om ett samband och hänvisar till spridningsvägen från Svarta havet till Nord- och Östersjöområdena. "Det synes alltså som om nordmännen hade fått det viktigaste stoffet till den mytologi, som vi finna i den nordiska litteraturen, redan omkr. år 500 eller tidigare." — Ett episkt motiv i ett anglo-sachsiskt kväde

får sålunda bevisa ett kulturellt inflytande från Främre Orienten till Norden.

För att lösa frågan om folkföreställningarnas och enligt författarens åsikt också sägnernas ålder och vandringsvägar använder Liungman sig förutom av de litterära beläggen även av etnologiska fakta. Vad beträffar sägnernas ankomst till Sverige och vidare spridning här skildras Skåne i ett flertal fall som novationsort på 1500-talet och Kalmartrakten tilldelas motsvarande roll på 1600-talet, två teser som vore intressanta om de kunde bevisas men som efter framställningen i Sveriges sägner bara kan betraktas som hypoteser.

Skildringarna av vandringsvägarnas och de etnologiska novationsområdenas betydelse för folktraditionen har den gemensamma egenskapen att de berövar den episka sägnen dess med sagans väsen besläktade karaktär av fritt levande och irrationellt vandrande berättelse. Om metoden att besvara frågan om sägnernas ålder och spridning med hjälp av äldre litterära belägg samt historiska och etnologiska fakta ofta visat sig vanskelig, är själva frågan emellertid en av sägenforskningens väsentligaste. Den tangerar en annan: hur har sägnerna förmedlats och hur förklaras överensstämmelser mellan orientalisk, antik och medeltida litteratur och senare folktradition? Svaret är svåråtkomligt om de litterära beläggen som forskningen påvisat inte utan vidare kan tas som bevis för folklig spridning. Det finns emellertid ett material, blott sporadiskt använt av Liungman, som för en del av sägnerna, främst djävulssägner, skulle kunna bidra till frågans besvarande: de medeltida predikotexterna och deras illustrering i kyrkmålningarna. Bland andra har Reidar Th. Christiansen behandlat problemet (*Eventyrstof i Prækener fra Middelalderen*. Nordisk Tidskrift 1917) och funnit, hur en stor mängd ursprungligen orientaliska berättelser infogats i kontinentala, medeltida predikotexter, som i mer eller mindre härtappat skick använts även i Norden.

Liksom ordspråken var dessa småhistorier ofta placerade i slutet av predikotexten, och avsikten med deras användande var dels att förströ menigheten och dels att skärpa dess uppmärksamhet. Mycket av detta predikans profana gods har sedan återberättats och in-

1. Djävulgästabud. Kalkmålning från 1400-talets slut. Sjundeå kyrka, Finland.

förlivats med folktraditionen. Sambandet mellan medeltida predikan och senare folktradition känns särskilt starkt i den på båda hållen skämtsamma och överlägsna behandlingen av djävulen. Så långt Christiansen. — Då vi emellertid inte har någon klar bild av var och när de i handskrifter bevarade predikotexterna har använts, förefaller frågan om sägnernas ålder och utbredning inte att bli närmare besvarad genom detta material, men där kan kalkmålningarna möjligen komma till hjälp.

Det essentiella i den medeltida predikan fick ofta en åskådlig illustration i kyrkans valv och på dess väggar, och i denna huvudsakligen senmedeltida konst finner vi även predikningarnas "exempla", inte bara djurfabler, som är oerhört vanliga, utan även typiska sägner. Med hjälp av denna trots senare tiders förstörelse ganska rikliga, "folkliga" konst har vi en möjlighet att få ett fastare grepp om en sägens utbredning i äldre tider, och samtidigt är en relativt säker datering möjlig.

I denna senmedeltida bildkonst var djävulskontraktet och djävulgästabudet, fig. 1, inget ovanligt motiv, och inte heller sjöjungfrun. Dessa sägners ankomst till Sverige förläggs av Liungman till 1500-talet, men kalkmålningarna säger att de redan vid 1400-talets slut var folklig egendom. Frågan är om det inte också finns en senmedeltida illustration till sägnen om Lilith-Lucia-sjöjungfrun som Adams första hustru och moder till olika underjordiska väsen, som Liungman anser vara av efterreformatoriskt datum i Sverige. I ett flertal kyrkor är framställningarna av Genesis utformade som en serie, och man ser ofta sjöjungfrun skapad redan på den fjärde dagen tillsammans med fåglar och fiskar. Har konstnären hört en predikolegend med samma innehåll som den sägen som Liungman meddelar och där det heter att "havsfrua var Adams första hustru", och därför funnit det logiskt att placera in henne på ett tidigt stadium i sin Skapelseillustration? Och har målaren i Hat-

2. Evas skapelse med sjöjungfrun i bakgrunden. Konturteckning efter kalkmålning från 1510-talet. Hattula kyrka, Finland.

3. Målaren och djävulen. Illumination i *Queen Mary's Psalter*, 1300-talets början.

tula kyrka i Finland, fig. 2, skildrat människosläktets enligt sägnen och den apokryfa traditionen första triangeldrama?

De här anförda exemplen antyder en datering av vissa sägner till 1400-talets slut, men det finns de, som måste vara äldre. En variant av nr 323 i Sveriges sägner lyder: När målaren skulle måla den onde och helvetet i Fryksände gamla kyrka, så fick han ingen fred för den onde. Två gånger kom den onde och rev ned honom. "Om du inte låter mig vara i fred", sade målaren, "så skall jag måla dig sjuttio gånger fulare än du är". Men sedan fick han vara i fred. — Sägner visar stora likheter med en medeltida Marialegend, som handlar om en konstnär, stående på en stega för att på en vägg måla en bild av Maria, som trampar på den besegrade djävulen. Djävulen kommer och uttrycker sitt missnöje över att bli så fult framställd, men får svaret att en bild av honom aldrig kan bli ful nog. För att hämnas bryter djävulen sönder stegen, som konstnären står på, men Mariabilden får då liv och hon sträcker ut en arm och hejdar konstnären i hans fall. Legenderna är ofta illu-

strerad i kontinentens medeltida konst, fig. 3, men även ett inhemskt exempel från 1300-talets andra fjärdedel finns bevarat, visserligen fragmentariskt, på de bemålade plankorna från den gamla träkyrkan i Björsäter i Östergötland (nu i Statens historiska museum).

Även vissa drag i djävulens fysiologi, sådan den framstår i folktraditionen, finns illustrerade i de medeltida kalkmålningarna. I sägnen om Djävulen, som själv spelar dansmusiken, berättas hur en av de dansande upptäcker att djävulen har horn på knäna och därigenom förstår vem det är. Dessa horn får sin förklaring i en upplöst bildtradition. Den utvecklade medeltida djävulsbilden var fullsatt med groteska ansikten, bl. a. hade han ett på vardera knät, dominerat av en stor näsa, fig. 4. Vid 1400-talets slut är ansiktena borta och näsorna har förvandlats till horn. Ett annat detaljmotiv i den medeltida djävulsbilden är de stora gås- eller ankfötterna, där

4. Detalj ur en framställning av yttersta domen, kalkmålning från 1450-75. Tuse kyrka, Danmark.

förklaringen kanske kan sökas i ordstammen nick-s mycket tidigt belagda dubbelbetydelse av såväl djävul som vattenväsen. Vad man däremot aldrig finner hos de medeltida djävulsbilderna i Norden är bock- och hästfoten hos folktraditionens djävul.

Exemplet på förekomsten av sägenillustrationer i senmedeltida konst skulle kunna flerfaldigas, men anmälaren har endast velat visa på ett material, som ännu i blott ringa utsträckning använts av sägenforskningen. Man kan i kalkmålningarna finna inte bara direkta motsvarigheter till allmogens redskap — vilket redan ofta påpekats — utan även tidiga belägg för folklig tradition, som kanske kan vara värdefullare än litterära sådana från samma tid, eftersom målningarna oftast är utförda av folkliga konstnärer och har haft en rent didaktisk funktion. — Här finns sålunda ett rikt fält för ett givande samarbete mellan konsthistoriker och etnologer. En konsthistoriker väntar sig därför av ett verk med titeln "Sveriges sägner i ord och bild" en folklorists syn på sägeninslaget i den medeltida kyrkonkonsten, men blir besviken på det ganska torftiga och godtyckligt valda bildmaterialet. Då man finner ett av den svenska medeltidskonstens mest välkända namn, Härkeberga, visar

det sig vara en felskrivning för godset Häckeberga i Skåne.

Vid genomläsningen av Sveriges sägner frapperas man av det ofta ganska lösa bandet mellan de kapitel som skildrar sägnernas utomnordiska vandringar och historia och de som presenterar det svenska materialet. En kritik av de förra berör därför inte de senare. Är det ofta svårt att följa författaren på de internationella vandringvägarna är det desto lättare att ta del av de svenska sägentyperna, som huvudsakligen är hämtade ur den åren 1924—27 tillkomna Liungman-samlingen samt ur tidigare tryckta källor, vilka (redovisade i litteraturförteckningen i del I) visar sig vara överraskande många. Ett stort arbete ligger bakom excerperingen av dessa, och det har inte underlättats av författarens önskan att låta varje sägen representeras av olika och varandra kompletterande belägg. Härigenom har den fördelen vunnits att Sveriges sägner trots det ofta ganska enahanda stoffet blivit nyansrik och varierande, ja t. o. m. spännande för varje läsare, som vill skaffa sig en bild av den för inte länge sedan levande folktradition, som nu är på utdöende och i den mån den finns kvar blott fragmentarisk.

SIGURD ERIXON: *Svenska byar utan systematisk reglering*. En jämförande historisk undersökning. 266 s., ill. + 29 kartor. Nordiska museet, Stockholm 1960. Pris kr 60:—.

En generation av geografer eller rättare geografiska avhandlingar behandlade det gamla bysamhället och bylandskapet inom klart avgränsade regioner. Andra forskare valde ut belysande exempel, där de stod att få, och grundade på dem ett resonemang eller rent av ett system. Så var fallet redan med klassiker på området sådana som Meitzen och Lauridsen. Lokalt begränsade totalinventeringar ställdes mot stickprovsundersökningar (vilka senare inte precis tillämpade några vetenskapliga samplingsmetoder). De förra skildringarna blev gärna tunglästa och mindre tillta-

lande för fantasien just på grund av tvånget att brottas med den mångskiftande verkligheten som icke lät sig inpressas i ett schema. Samtidigt måste arbetsmetoden medföra en risk för en alltför snäv syn på grund av den lokala begränsningen. En senare geografisk forskning, den hannerbergiska skolan, har emellertid med användande av sin speciella, helt nyskapade forskningsmetodik med framgång jämfört förhållandena i byar i vitt avlägsna trakter. Alla utforskare av det gamla bylandskapet torde emellertid vara ense om att det hittills största och mest klarläggande arbetet är Sigurd Erixons nya verk *Svenska byar utan systematisk reglering*. Hans undersökningsobjekt är det skikt av byar som före storskiftet och laga skiftet aldrig nåddes av det regleringsnit som i så hög grad präglat framför allt de östsvenska centrala land-

skapen. Så tillvida har han i princip ett område för sina undersökningar som helt faller utanför vad som är föremål för den hannerbergska forskningen. Helt säker kan man väl kanske ändå inte vara på att inte också i dessa till synes formlösa gårdar och byar vissa standardmått tillämpats.

Det är 91 mestadels väst- och nordsvenska byar som noggrant undersökts av Sigurd Erixon och gjorts till föremål för utförliga individualbeskrivningar och utsökta kartframställningar. Urvalet har i hög grad varit beroende av tillgången till lantmäterikartor men är mycket rikligt för Jämtland, Härjedalen och Västergötland. Huruvida kartorna från övriga förekommande landskap är representativa är svårt att avgöra och diskuteras icke. — För Jämtland och Härjedalen har upplysningar från ortsbefolkningen på grund av att skiftet genomförts sent varit särskilt värdefulla. Som den folklivsforskningens pionjär som författaren är har han låtit denna speciella arbetsteknik komma till heders i större utsträckning än när andra vetenskapers utövare gripit sig an med de gamla byarnas problem.

Man vill gärna tro att det stora antalet noggrant undersökta byar är en tillräcklig grund för att förf. skall ha rätt i den avslutande sammanfattning, som givetvis är det intressantaste i verket. Det kan emellertid endast fortsatt forskning utvisa.

Med by menar förf. en grupp om minst tre lantgårdar (på äldsta lantmäterikartan) som ligger så nära ihop, att deras odlade arealer eller hemägor berör varandra. Ensamgårdar kallar förf. *enbölen* och dubbelgårdar eller pargårdar *tvebölen*. Det hade varit intressant att få veta den folkliga utbredningen av dessa utmärkta termer. — Gårdarna i byarna låg ofta så glest att det ibland förefaller som om det inom den äldre bebyggelsen snarare gällde grad- än artskillnad mellan gård och by, säger förf. med all rätt. Enstaka gårdar och småbyar bildade ofta bygder och bygdestråk med viss samverkan.

Författarens arbetsmetod är att gå från de minsta enheterna, enbölena, över mindre och föga organiserade byar till de största och de mest organiserade, en förnuftig och så vitt rec. kan bedöma mycket realistisk och fruktbar

metod. En fara ligger dock som sagt i tvånget att i detta resonemang dra in bebyggelse från mycket olikartade landskap.

Ett tveböle eller annan gårdsgrupp som är resultat av en hemmansklyvning betecknar förf. med det goda uttrycket klyvlag. Men i andra byar var tvärtom gårdarna särhägnade och hade endast gemensamt närboendet och den direkta kontakten mellan gårdarnas innehav. Erixon skiljer på tre slag av byar med särhägnade gårdar, nämligen fogbyar, mötbyar och strandradbyar.

En fogby är en sammanfogad gyttring av ett antal särskilt inhägnade gårdar. Tomterna ligger gärna på var sin gårdsbacke och tomttäkt, ibland flankerad av bitäcker och kompletterad med extratäcker. (I anslutning till det härjedalska språkbruket lanserar förf. uttrycket [by-]täkt för hela det inhägnade hemägoområdet, vilket kan vara antingen uppsplittrat av hägnader eller utgöra ett enda gårde: "öppen heltäkt." Med tomttäkt menas "ett inhägnat ägoparti, inrymmande hustomt, några åkrar — icke sällan gårdens bästa, stundom t. o. m. de största — en bondes enskilda specialodlingar eller täppor liksom vid sidan därav lindor eller slättermark".) Fogbyarna är vanliga i Härjedalen och fanns i typiska exemplar i Jämtland.

Mötbyn har ännu självständigare gårdar, vilkas ägor även de är inhägnade var för sig, men endast med ett mindre parti av hemägorna tangerar de varandra. Ofta har gårdarna på 1600-talet egna namn, och rec. frågar sig, om det är någon mening i att kalla vad kartorna 37, 52 och 58 visar för byar; förf. betraktar också mötbyn "som en av de enklaste och vagaste bybildningarna". Att övergångarna mellan mötbyar och fogbyar är många är självklart — det är väl här om någonsin fråga just om gradskillnad och inte om artskillnad.

Strandradbyar präglades av att de särhägnade gårdarna hade samtliga hemägor på egna, nästan tomtformade tomttäcker eller hemgården och låg uppradade efter älvens (Torne älvs) strand.

Efter en intressant diskussion av odlingsystemen, ett ord som han dock undviker, kommer förf. in på den svårgripbara processen fog- eller mötbyns förändring till by med

öppen bytäkt, även kallad stortäkt. Den belyses främst av 1800-talsexempel från Härjedalen och Jämtland, men förf. tänker sig, troligen med all rätt, att han här ser sena exempel på vad som i stort sett skett redan före de skriftliga källornas (landskapslagarnas) tid, alltså de särhägnade "tomttäkternas spolierande vid övergången till samfälliga bytäkter". Det primitiva stadiet i en sådan bytäkt är, att gårdarna trots hägnadernas borttagande behåller sina åkerlappar oförändrade. Klyvning av dessa och "varannanblandning" är en övergångsform till det senare led i utvecklingen som innebär genomförande av en allmän planmässig tegindelning, en tankegång som många andra också kommit fram till, vilket förvisso icke är någon anmärkning. Förf. framhåller, att Västergötland visar exempel på alla stadier i denna bytäktens utveckling. Han tvivlar inte på att den öppna, samfälliga bytäkten (liksom givetvis alla slag av planmässig geometrisk reglering) är att betrakta som kulturlån. Rec. undrar dock, om inte de funktionellt tämligen onödiga stängslen i en fogby, när de visade tendens att ruttna ned, ibland kunde lämnas oreparerade och sålunda en öppen bytäkt helt spontant uppstå.

Ovan har anförts ett flertal termer som illustrerar förf:s kända formuleringstalang. Läsaren blir kanske ibland misslynt över att först långt fram i boken hitta definitionen på en ofta använd term. Viktigare är emellertid att än mer än författaren gjort understryka att läsaren måste förstå, att begrepp sådana som enböle, tveböle, mötby, fogby och by med öppen bytäkt motsvarar realiteter som endast utgör mer eller mindre utvecklade och komplicerade varianter av samma företeelse eller utvecklingsstadier i en lång organisk utveckling. De är alltså som ovan sagts icke artskilda företeelser. Har rec. missförstått förf. i detta avseende, vill han ändå hävda riktigheten i den här gjorda formuleringen. Erfarenheten visar, att klara begrepp och termer alltför ofta förväxlas med realiteter. Att begreppen är klart avgränsade från varandra tros av den oinitierade innebära, att företeelserna själva också är det. — Men troligen är förf. och rec. helt ense härvidlag.

Svenska byar är ett verk som ingen framtida forskare kan gå förbi. Ett av sin för-

fattares magna opera framstår det som ett lysande exempel på dennes skarpa och nyktra iakttagelseförmåga, rika inlevelse och under ett långt liv av forskning insamlade enorma förråd av kunskaper om det svenska bondesamhället.

Sven Dahl.

GUNNAR OLSEN: *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe*. Rosenkilde og Bagger, Köpenhamn 1960. 152 s. ill. Pris d. kr 18:50.

I den danska folktraditionen lever talrika uppgifter om de grymma straff, som godsherrarna förr lät sina bönder lida. Verklighetsbakgrunden till dessa traditioner är givetvis de olika former för beroende, nästan livsegenskap, som tidigare rådde i Danmark. Arkivarien dr phil. Gunnar Olsen har med framgång utrett traditionernas verklighetsbakgrund. Godsägarna kunde för olika förseelser utdöma böter av sina hoverbönder. Pengarna kunde godsherren behålla för egen del. I en del fall har de tillfallit någon fattigkassa.

Andra straff har också stått till buds. Särskilt omtalad är trähästen, en hög träställning bestående av en smal plank, på vilken delinkventen placerades, vanligen med tyngder i benen. Avsikten var dels att som vedergällning förorsaka kroppslig plåga men dels också att fungera som offentligt skamstraff och givetvis allmänpreventivt vara ett avskräckande exempel. Tidigare har det sagts, att detta plågoreskap infördes via militärväsendet under 30-åriga kriget. Det är inte ovanligt, att detta och andra krig räknats som introduktionstillfällen av föremål, seder etc. Gunnar Olsen har beträffande trähästen kunnat påvisa, att den förekom i Danmark före 30-åriga kriget. På Varbergs slott fungerade den på 1630-talet. Man vet, att trähästen fanns på otaliga danska herrgårdar, men det hatade redskapet måste ha förstörts så grundligt, att ingenstädes en enda blivit bevarad.

Den spanska kappan var närmast en stor tunna, som trädde över den dömdes axlar så att huvudet stack upp. Detta plågoreskap fick vederbörande bära viss tid. Spanska kappan

är känd mellan 1605 och 1784. Med begreppet "polsk bock" avsågs en slags hopknytning av kroppen med en trästång instucken i knävecken, en ytterst plågsam och för blodomloppet farlig anordning. "Hundehullet" var gårdens privata arrest, ofta inrymd i en oeldad källarhåla, ungefär som en hundkoja. Dessutom förekom halsjärn och prygel, det senare vid sidan av böterna den vanligaste bestraffningen.

En mycket stor svårighet har varit att få belyst med vilken frekvens dessa olika straffredskap utnyttjats. Eftersom det var privatpersoner, som utdömde straffen, förekommer icke såsom då laga dom fällts några protokoll härom. Det enda undantaget utgör Sorö akademis godsarkiv, som innehåller detaljerade rapporter. 300 bondgårdar sorterade under godset och under åren 1737—1777 användes träbocken 110 gånger, sammanlagt ca 150 timmar. 26 personer dömdes till straffet förutom ett okänt antal, då en hel by kollektivt undergick detta straff. Ibland förgick hela år, då inget straff utdömdes.

Olsen har gjort värdefulla jämförelser med t. ex. militär- och skolväsendets bestraffningsformer. Han har vidare kunnat påvisa, hur de hårda straffen tog sin början på kronans gods och vann efterföljd bland de privatägda. Att de hårda straffen väckte ont blod framgår av de talrika tillfällena, då de dömda kraftigt reagerat mot fogdar eller godsherrar. 1647 utbröt det t. ex. ett fullständigt myteri bland bönderna under Bosjökloster. Dessa plågsamma och förnedrande straff utgjorde ett viktigt indignations- och propagandamoment vid de danska böndernas frigörelse.

För mera ingående jämförelser med svenska förhållanden saknas i stor utsträckning material hittills. En huvudorsak har givetvis varit de svenska böndernas annorlunda ställning. Tjänstehjonsstadgans rättigheter att aga tjänare utgör icke heller en direkt parallell till de danska hoveriböndernas ställning. Att svenska godsägare insatt någon i gårdsarrest så sent som på 1700-talet synes icke vara känt hos oss. Däremot vet man, att Bergkvara slott utanför Växjö haft ett särskilt gårdsfängelse, som så sent som vid Växjö brand 1838 fick tas som reserv av stadens myndigheter. Möjligen sammanhänger tillvaron av detta gårdsfäng-

else med att godset hade borgrätt 1649—1692. De i Danmark förekommande straffredskapen har i viss utsträckning begagnats även i Sverige. Nordiska museet äger sålunda delar av en straffträhäst från Strängnäs. Hallenberg uppgav 1794, att trähästen användes i Vaxholms fästning 1617 för att bestraffa soldater. Samme författare tillfogade¹ även, att detta redskap i Sverige och Danmark togs i bruk 1613. För Danmarks del har Olsen det äldsta belägget från 1618. 1705 uppmanade överståthållaren i Stockholm till uppsättande av trähäst "till hamiltonska soldaternas straffande". Den existerade dock tidigare i huvudstaden, såsom Wieselgren påpekat redan 1642, då en tegeldräng och några vaktmän dömdes till detta straff. Även från Uppsala 1648 föreligger notiser om dess bruk. Säve har anfört traditioner om dess roll i Visby.

Olsens väldokumenterade framställning äger stort värde som jämförelsematerial vid utforskning av olika svenska straffredskap och bestraffningsformer i Sverige.

Mats Rehnberg.

ANDREAS ROPEID: *Skav. Ein studie i eldre tids fôr-problem.* English summary. Utg. av Norsk Folkemuseum. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen 1960. 387 s. ill. Pris n. kr 14: 50.

Inom den nordiska folklivsforskningen tillhör boskapsskötseln de frågor på den materiella kulturens område, vilka bortsett från några få detaljundersökningar ej har blivit upptagna till närmare belysning. Den av Gösta Berg (Rig 1949) utlovade "större undersökningen av den primitiva boskapsskötseln" i Sverige dröjer fortfarande. De hittills gjorda forskningarna har huvudsakligen varit inskränkta till organisatoriska frågor i samband med fåbodsväsendet och har endast i förbigående vidrört de zootekniska problemen — trots att det rika nordiska materialet inte bara tillåter dylika frågeställningar utan även förpliktar till sådana.

Därför finns det anledning att mottaga den norska museimannen Ropeids avhandling med stort intresse. Ropeid har valt sitt ämne på

fodringens område, försökt ge en analys av barkens användning som foder och ytterligare fördjupat sin undersökning med europeiska paralleller. Fodringsproblemen kan bearbetas på olika sätt av en etnolog: utom att ge en deskriptiv skildring kan man angripa antingen ekonomiska eller rent teknologiska problem. Förf. till föreliggande arbete är förtrogen med bägge metoderna: "miljöforskningarna" är lika djupgående som undersökningarna av själva barkens behandling, användning och nytta. När man särskiljer olika kulturer på grundval av kreatursskötselns kan fodrings-sättet vara det avgörande kriteriet: det sätt på vilket fodret införskaffas och hur denna verksamhet organiseras påverkar inte bara kreatursskötselns beskaftenhet, utan gör sig gällande i hela samhällsstrukturen. Ropeids undersökning begränsar sig till barkfoder, vilket han på grund av det nordiska materialets ovanliga fullständighet ingående behandlar.

Det material som avhandlingen bygger på består till övervägande del av uppteckningar i arkiven och kompletteras med den topografiska litteraturens uppgifter, vilka i någon mån skiljes från den andra källgruppen. Eftersom barkfodertradition på sina håll bibehållits intill våra dagar, kunde stickprovsbetonade egna fältundersökningar ha gjorts på vissa ställen, vilket skulle ha betytt inte bara ett berikande av tankematerialet i avhandlingen utan också av illustrationsmaterialet som hade varit till stor nytta: boken är tämligen ofullständig i detta avseende. Etnologiska synteser gjorda vid det levande materialets fackla är ibland nödvändiga även vid rent historisk-etnologiska undersökningar, inte endast i de fall där traditionen lever fram till våra dagar.

I Norge finner man tre olika användningssystem för barkfodret: regelmässig användning eller som tillskotts- eller nödfoder. Det är intressant att iakttaga hur det ena efterträder det andra på grund av förändringar i odlings-systemet. Dessa systems geografiska fördelning kommer troligen att lämna sina spår vid en kommande formulering av norska "kulturgränser". Men enligt rec:s mening har författaren inte tagit tillräcklig hänsyn till de sociala synpunkterna. Då man bestämmer tiden för barkfodrets uppträdande liksom då man granskar barken i samband med miljö-

och naturförhållandena skulle man önska ett vidare synsystem, som utöver det egentliga materialet försöker bestämma den barknyttjande boskapskötare-kulturens ställning inom husdjurskötselns olika stadier. Skogen som kreaturens näringsplats var inte bara den europeiska boskapskötselns grund utan även de nomadiserande herdekulturernas. Beskrivna former av stäppnomadiseringen på 1700- och 1800-talen kan långtifrån uppfattas som någon urform. Skogen eller de glest bevuxna lundarna föredrogs även av de kringflyttande kreatursskötarna. Det är tänkbart att barkfoder här använts — utredningen av detta kan vara ett spörsmål för flera vetenskaper.

Den topografiska litteraturen ger visserligen besked om barktagningen, men som etnologisk beskrivning är Ropeids arbete det första som i en rent njutbar form redogör för de tekniska detaljerna. De väsentligaste dragen i beredningen är följande: man hugger av kvistar (barktagning förekommer även av levande träd, en metod som är alltför summariskt behandlad i avhandlingen), och dessa kvistar *skavas* hemma på gården, dvs. barkens inre skikt tillsammans med en bit av själva trädet tas av. Det är inte riktigt klart hur det var med skogsägoförhållanden: vilka skogar som var skav-skogar. Skogen var redan tidigt ett skyddat område, från hela Skandinavien finns uppgifter om förordningar i samband med stängselvirketagning och småkreaturens skogsbyte, skövlingar som skogen skall försvaras mot. Det är märkligt att sådana bestämmelser inte förekom i samband med skavningen, vilken dock har betytt stor skadegörelse för skogen. I avhandlingens andra avsnitt talas om att skavredskap inte förekommer bland de arkeologiska fynden — senare får vi klart för oss att sådana redskap egentligen inte finns, alla dessa föremål har mångsidiga funktioner. I själva verket kräver inte det enkla arbetet särskilda redskap.

Vilken verkan barkfodret hade på kreaturen och deras produkter är tydligen en väsentlig fråga. Författaren fördjupar sig dock alltför ingående i detta och överskrider de gränser som etnologen bör hålla sig inom. Dessa ansträngningar har inte lett till önskade resultat. Däremot saknas viktiga hjälpmedel: både illustrationer, som lättare hade kunnat belysa

arbetsfaserna, och — vilket är en oförklarlig brist — utbredningskartor, som kunde ha gjort det i avhandlingen för övrigt så skickligt behandlade rika materialet åskådligare.

Mátyás Szabó.

HANS HANSSON: *Med tunnelbanan till medeltiden*. Vad fynden berättar om Stockholms historia. Bonniers, Stockholm 1960. 228 s. ill. Pris kr 38:50.

Stockholms stadsmuseum har i år tre decenniers verksamhet bakom sig, och åtskilligt av den Stockholmsforskning som under samma tid dokumenterats i tryckta skrifter, emanerar från denna unga institution. För arkivets och samlingarnas tillväxt i fortsättningen behöver man på stadsmuseet — lika litet som på andra arkeologiska museer — hysa några farhågor. Vårt lands bebyggda marker och trafikerade vattendrag gömmer förvisso mer oupptäckt forskningsmaterial än vad någon antikvarie i våra dagar gärna kan bedöma.

Bland medeltidsstäder på gammalsvenskt område hör Stockholm ju ej till de äldsta, men den blev den betydelsefullaste och bäst bebyggda. Med sitt insulära läge var den en utpräglad sjöstad, och vid sidan av dess murade byggnadsverk utgjorde bryggorna och pålverken, sjöbodarna och båtarna bebyggelsens huvudbestånd. Det är utfyllningarna kring holmarna och på malmarnas stränder samt ej minst resterna av träbyggnadsverken stadsmuseets arkeologer fört in i blickfältet. Även dessa fynd kan belysas med tillhjälp av de äldsta kartorna och graverade stadsutsikterna och bidra till att teckna en konkret miljö för tänkeböckernas personage och begivenheter. En fängslande upptakt till bebyggelsehistorien på Norrmalm har också givits genom påvisandet av järnålderbosättning på Brunkebergsåsen.

Den nya Stockholms-arkeologien har gått i ledband av myndigheter utanför Stadsmuseet. Betydelsefulla är de stora gravfältundersökningar i stadens ytterområden som föregår nybebyggelsen där. Som en jättelik arkeologisk provgrävning har det mångåriga tunnel-

banebygget verkat. För stadsarkeologien blev det lärorikt och naturligtvis givande vad lösfynd beträffar. Men det berörde en förhållandevis ringa del av det äldre bebyggelseområdet — medeltidsstaden berördes ju knappast alls, fränsett arbetena i Riddarholmskanalen och utfyllningarna vid dess stränder — och det försiggick även vintertid, varigenom både trävirke och lösfynd lämpades bort i frusna jordmassor. Men både forskare och banbyggare gjorde det bästa av situationen. Arbetena på nedre Norrmalm, vid Centralplan och stranden av Klara sjö, gav synnerligen gott besked om äldre strandlinjer, betydande, väl daterbara utfyllnader och andra fundamentala historiskt-topografiska fakta. Genom särskilda anslag av stadsfullmäktige har också sörts för att tunnelbanefynden utan tövan kunnat vetenskapligt bearbetas och beskrivas.

Så kommer det sig att Hans Hansson, vars kompetens och forskarkynne legat väl till för denna uppgift, under medverkan av Bo Gyllensvärd och Margareta Cramér nu utgivit en populär, väl illustrerad skildring av grävningsfynd i det centralare Stockholm. Läsaren bjudes på en resa "Med tunnelbanan till medeltiden". De tusentals lösfynden från nya tiden ge etnologiska och allmänt kulturhistoriska besked med lokal färg. Bo Gyllensvärd beskriver de skärvor av kinesiskt porslin, dels K'ang Hsi (1662—1722), dels Ch'ien Lung (efter 1750) vilka hamnat med annat avfall på de strandtomter invid Klara sjö, som ägts av resp. järnmagnaten William Maister och garvaren Westin. Margareta Cramér insätter i ett kulturhistoriskt sammanhang de rika fynden av äldre kakel, Mariebergs och Rörstrands vardagsprodukter, särskilt den gängse, odekorerade, vitglaserade varan, samt de blådekorerade fajanstallrikarna och flintporslinet. Andra stora fyndgrupper skildras i kapitlen om järn, läder och glas.

Hansson lämnar en frisk och sakrik orientering, vari fynden ges sin plats i stadens historia och ofta nog på ett intimt vis kunnat anknytas till namngivna personer och gårdsmiljöer. Det är han som för tunnelbanepassagerarna till medeltiden — visserligen med hjälp av åtskilligt tidigare känt fyndmaterial. Jag tänker bl. a. på Nils Lithbergs och Tord O:son Nordbergs skeppsfynd. Just i sin redo-

görelse för fartygsfynden (ett 30-tal i Riddarholmskanalen, ett 20-tal under Vasagatan) och i den beundransvärda utforskningen av bryggor i Gamla stan har Hansson klarare än någon arkeolog före honom kunnat belysa det medeltida Stockholms egenart såsom sjöstad.

Två sensationella tunnelbanefynd som beskrivas och avbildas i boken är hanken till en romersk bronskanna, hittad i Norrström utanför Grand Hôtel (och väl ej utkastad från gamla Historiska museet?), samt en vasatids-Lohes skattgömma om 2 140 silvermynt och smycken, deponerade i en sumpig dråg, där numera en av Hötorgetts skyskrapor reser sig.

Harald Wideen.

S. A. HALLBÄCK: *Medeltida dopfuntar på Dal*. Deutsche Zusammenfassung. Vänersborg 1959. 55 s. iil.

Nästan varje socken i Dalsland har en medeltida stendopfunt i behåll. En del är av sandsten från Kinnekulle i Skarastiftets västgötadel, andra (och de flesta) är av täljsten från de talrika anstånd som bearbetats på båda sidor av riksgränsen. Typerna är dels den enkla, romanska, dels varianter av den smaalenske (östfoldske) funtformen, som ju också är rikt företrädd i Värmland.

Ehuru landskapsgränserna, etnologiskt sett, helt sakna betydelse för ett studium som detta, har Sven Hallbäck funnit det lockande att i

katalogform beskriva de 42 funtarna på Dal. Varje funt återges med ett utmärkt fotografi, taget av endera Claës Claesson eller Bertil Högberg. Hallbäck refererar vad svenska och norska konsthistorikare haft att säga om materialet och dess datering. För att kunna betraktas som forskningsbidrag är Hallbäckes framställning allt för vag och famlande. Vad man frapperas av, och vad som kunde vara en utgångspunkt för detta studium, är den kronologiska diskrepans på upp till 100 år, som förefinnes mellan de olika socknarna på Dal, vad gäller den på 1100-talet eljest allmänt omfattade seden att anskaffa stenfunt. Möjligen är den gängse dateringen av den smaalenske funttypen för sen. Orneringen på den kvalitativt mest högstående i gruppen — Ärtemarksfunt — är i grunden romansk, lätt att anknyta till det rika danska materialet (ett studiefält som Hallbäck ej nyttjat). Funten i Ed kan med stöd av danska paralleller dateras till 1100-talet. Som tydliga 1100-talsformer måste man också — i opposition mot "Medeltida dopfuntar på Dal" — framhålla sandstensfuntarna i Gunnarsnäs och Änimskog samt täljstensfuntarna i Valbo Ryr och Ödeborg. I sin enkelhet idealiskt väl formade te sig de släta, "svarvade" funtarna i Järbo, Lerdal och Nössemark, även om man kan tveka om huruvida den handaslöjd de representera rätteligen skall kallas stenkonst eller träsnideri.

Skriften om dopfuntarna har av Sven Hallbäck tillägnats Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund.

Harald Wideen.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av Andreas Lindblom m. fl.	9:—	<i>Lapsk kultur vid Stora Luleäus källsjöar</i> av Ernst Manker	45:—
<i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg	7:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av Erik Andréén	9:50	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	35:—
<i>Bastu och torkhus i Nordeuropa</i> av Ilmar Talve	48:—	<i>Svenska byar, I—II,</i> av Sigurd Erixon	60:—
<i>Julita klostets godspolitik</i> av Per Stensland	5:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av Allan Nilsson	5:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av Reinhold Olsson	10:—	<i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren	10:—
<i>Spelkort</i> av John Bernström	7:—	<i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt	12:—
<i>Brukherrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow	45:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av Elis Sidenbladh	30:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av Manne Hofrén	14:—	<i>Parkettläggarna</i> av Arvid Lundström	10:—
<i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg	9:—	<i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall ..	18:—
<i>Klockringningsseden i Sverige</i> av Nils-Arvid Bringéus	40:—	<i>Rokokomöbler</i> av Marshall Lagerquist	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström	15:—	<i>Generationsväxlingar inom romantikens klassicism</i> av Sten Lundwall ..	40:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström	18:—	<i>Svenska herrgårdshem under 1700-talet</i> av Gösta Selling	50:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av Brynolf Hellner	20:—	<i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz	4:—
<i>Slagan och andra tröskredskap</i> av Dag Trotzig	12:—	<i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	40:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av Gösta Berg	10:—	<i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén ..	12:—
<i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck	20:—	<i>Hallandsgårdar</i> av Albert Sandklef	28:—
<i>Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet</i> av Ernst Fischer	36:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av Lars-Gabriel Andersson	10:—

Skaffa Eder tidskriften RIG

genom att anmäla Eder som medlem i

Föreningen för svensk kulturhistoria

Adress: Nordiska museet, Stockholm No.

Postgiro: 19 39 58

Årsavgift: 10 kr (samma belopp som vid grundandet 1918)

Intresseväckande kulturhistoriska uppsatser, bokanmälningar, litteraturöversikter.

RIG utkommer med 4 häften per år.

Vill Ni avstå gamla häften av RIG?

Exp. av Rig återköper följande äldre häften av tidskriften för 2 kr per styck,

om dessa äro i något så när gott skick:

1921 h 1/2, 3/4	1929 h 3/4	1935 h 1-4	1943 h 1
1922 h 1/2, 3/4	1932 h 3/4	1936 h 3-4	1949 h 1-2
1926 h 1/2, 3/4	1933 h 3-4	1937 h 3	1950 h 2
1927 h 1/2, 3/4	1934 h 2-4	1938 h 4	1951 h 2

Exemplaren skola före den 1 okt. 1961 vara insända till tidskriften Rigs expedition,

Nordiska museet, Stockholm No.